

PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač

Centar za liberalno-
-demokratske studije

Redakcija

Ilija Vujačić, Boško
Mijatović (glavni
urednik), Slobodan
Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije

Aleksandra Stankov-
-Mijatović

Grafički dizajn

Zoran M. Blagojević

Za izdavača

Zoran Vacić

Štampa: Goragraf,
Beograd, juli 2003.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS.

Prenošenje tekstova u
celini ili delovima
dozvoljeno je samo uz
navođenje izvora

Adresa izdavača

Beograd,
29. novembra 10/V

Tel-fax: 3225- 024

Web sajt

www.clds.org.yu

E-mail

office@clds.org.yu

Sadržaj:

Slobodan Samardžić **3**

Pregled meseca

Milan Brdar **11**

Tehnologija opsenarske demokratije

Slobodan Vuković **18**

Vladavina prava i lustracija

Slobodan Divjak **29**

Manjinska prava i antiliberalizam

Anonim **35**

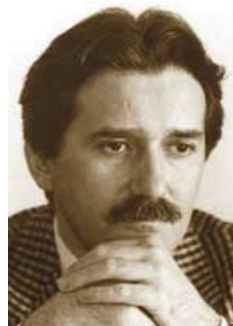
Restrikcije u finansijskom sektoru



Pregled meseca

2. jun

Sastanak šefova država Zapadnog Balkana u Ohridu. Ovo je bio prvi susret najviših predstavnika pet država nasamo. Povod je usaglašavanje strategije pred zajednički samit sa Evropskom unijom u Solunu 21. juna. Budući da im je EU pružila dobre izgleda za pridruživanje, razume se uz obilje uslova, nije im preostalo drugo do da počnu da saraduju. Ohrid je manifestovao tu iznuđenu dobru volju. Predsednik Srbije i Crne Gore Svetozar Marović istupio je na svoj poslovno optimističan način. Rekao je da od danas Srbija i Crna Gora ima (imaju) Akcioni plan za harmonizaciju međusobnih ekonomskih odnosa i pobrojao brojne uspehe državne zajednice postignute za samo nekoliko meseci njenog postojanja. Time je pokazao da politika i magija mogu ponekad da idu ruku pod ruku.



Usaglašen Akcioni plan o harmonizaciji ekonomskih odnosa Srbije i Crne Gore. Svi mediji su sutradan javili (tako im je rečeno) da su delegacije dve vlade usvojile konačnu verziju Akcionog plana. Ona još samo treba da bude prihvaćena u dvema vladama. Koliko je, međutim, ta verzija konačna, videće se uskoro. Ovom prilikom, jedan od pregovarača sa strane Srbije, ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom Goran Pitić, rekao je da smanjenjem carina Srbija gubi 100 miliona evra, ali od tih troškova mnogo je veća korist od približavanja Evropskoj uniji. Lepo je ulagati u budućnost, ali će se diskusija o ovome tek rasplamsati u stručnim i političkim krugovima Srbije.

3. jun

Obnarodovana usaglašena radna verzija preambule novog Ustava Srbije. Predsednik Ustavne komisije Vladan Batić istupio je u javnosti sa prvom verzijom radne verzije. Pročitao je njen sadržaj i rekao da je rešenje kompromis između tzv. nacionalne i građanske opcije. Smisao istupa bio je više u manifestaciji ozbiljnosti i efikasnosti koje odlikuju rad Komisije. Stiće se utisak da će posle preambule sve ići brže i lakše.

4. jun

Porodica Stolić ubijena u svojoj kući u Obiliću. Pre svirepog ubistva troje članova srpske porodice mučeno, a posle ubistva porodična kuća

1 Fakultet političkih nauka, CLDS, Beograd

zapaljena. Gnev Srba u obilicima getou, potištenost u celoj Srbiji, zvanične osude sa svih strana, pa i od strane Mihaela Štajnera, šefa civilne misije UN. Da je Štajner samo izbrojao broj svojih osuda albanskih zločina nad Srbima na Kosovu i Metohiji, možda bi mu bar na kratko proradio neki ljudski instinkt. Ovako, i ovaj verbalni protest bio je o roku službe. Srbi iz Obilica više i ne računaju na njegovu službenu pomoć, ali i gube nadu u Srbiju. Preduzimaju dva očajnička koraka; neki počinju štrajk glađu, a drugi namestavaju da Živkoviću i Maroviću predaju ključeve svojih kuća na čuvanje. Brojne organizacije za ljudska prava nisu više odavde. Štaviše, šefica jedne od njih odlazi na Kosovo da Srbima objasni kako Albanci nisu protiv njih. Bezočno.

Hrvatska privremeno (do 31. decembra) ukida vize za državljane Srbije i Crne Gore. Evropsko nadgledanje Balkana (Big brother) ipak daje neke rezultate.

5. jun

Ustavni sud Srbije suspendovao dalju primenu pojedinih odredaba Zakona o organizovanom kriminalu. Reč je o odredbama po kojima je moguće uvesti policijski pritvor u trajanju od 60 dana bez uobičajenih zakonskih garancija za pritvorene. Te odredbe bile su javno kritikovane od stupanja Zakona na snagu, i to ne samo u domaćoj već i u inostranoj javnosti. Iako je odluka Ustavnog suda dobro primljena i u zemlji i u inostranstvu postavlja se pitanje zašto to Sud nije učinio sa Naredbom v.d. predsednika Republike, kojom je zapravo uveden policijski pritvor, a pomenutim Zakonom samo precizirano njegovo trajanje. Ako su rečene odredbe Zakona suspendovane zbog njihove neustavnosti, to još više važi za pomenutu Naredbu, koja je zbog istih razloga mogla da se suspenduje još 14. marta. To bi, doduše, zahtevalo prethodnu suspenziju Miloševićevog Zakona o merama za slučaj vanrednog stanja iz 1991. godine, što je bio zakonski osnov za uvođenje vanrednog stanja od 12. marta. Tu se, verovatno, krije razlog zakasnele odluke Ustavnog suda Srbije, ali u tom slučaju famozna priča o diskontinuitetu pada u vodu.

5. i 6. jun

Havijar Solana u poseti Beogradu i Podgorici. Visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost susreo se u dva dana sa svim čelnicima državne zajednice i država članica. Hit poruka koju je doneo glasi: u evropsku familiju jedino čvrsta zajednica Srbije i Crne Gore. Istu poruku lično je saopštio i predsedniku stranke G 17, M. Labusu. Usred zahuktale kampanje ove stranke po Srbiji za nezavisnu Srbiju. Svima nam je bilo neprijatno. Da Solana nije došao ne bismo znali da Akcioni plan još nije gotov, bar ne za EU. Ali, završiće se tokom istog vikenda i još koliko prvog radnog dana proslediti u Brisel na ocenu. Mnogi su se setili priče o Đekni.

9. jun

Usvojen u načelu Zakon o Sudu SCG. Poslednji u nizu zakona za konstituisanje organa državne zajednice usvojen je u načelu, ali ne i u celini, jer se dve većinske koalicije nisu međusobno dogovorile oko tačne formulacije jednog člana Zakona (čl. 121) na koji su zajednički uložile amandman. Sednica je prekinuta na njihov zahtev. Reč je o članu koji preko sudske odluke reguliše hijerarhiju pravnih akata, tj. usklađenost ustava i zakona država članica sa Ustavnom poveljom. Predlog odredbe na koji je vladajuća koalicija (DOS-DPS) stavila amandman ticao se automatskog prestanka važenja neusklađenih odredbi ustava i zakona država članica sa Ustavnom poveljom ukoliko Sud oceni da su u neskladu. Suprotstavljanje vladajuće koalicije ovakvoj odredbi u Zakonu o Sudu govori o njihovom zalaganju za fakultativno važenje odluka Suda, pa time i za dogovorni a ne pravni karakter državne zajednice.

10. jun

Savet bezbednosti UN raspravljao o Kosovu. Na jednoj od redovnih sednica SB našla se i ova tema. Sudeći po novinskim izveštajima rasprava je bila ozbiljna i sadržajna, ali ovim povodom nije izdato nikakvo službeno saopštenje SB. Ipak, oseća se da u svet prodire istina o zbivanjima na ovom prostoru pod civilnom i vojnom upravom UN. Ne samo da je ovom prilikom osuđeno nasilje nad manjinskim stanovništvom (Srbima), već su u nekoliko izlaganja pomenuti odgovorni za nasilje – većinsko stanovništvo i privremene institucije. Prvi put su se čule i primedbe ovog visokog organa UN na sprovođenje privatizacije javne imovine u pokrajini. Kada je o UNMIK-u reč, zadržana je poznata diplomatsko-birokratska retorika o tome da je dosta učinjeno, ali... itd.

Završen Nacrt Ustava Evropske unije. Konvencija za izradu nacrtu Ustava EU završila je posle četrnaest meseci svoj rad. Tekst nacrtu biće proslеđen predstojećem samitu u Solunu (20. jun), gde bi trebalo da bude usvojen i preporučen Međuvladinoj konferenciji o promeni osnivačkih ugovora, koja će trajati oko godinu dana. Ako sve bude po planu, Ustav bi trebalo da se usvoji 1. maja 2004. godine. Iako to neće biti klasičan ustav, niti će po njemu EU postati klasična država, ovaj dokument će sigurno omogućiti još uže povezivanje država članica i još efikasnije funkcionisanje institucija EU. A u poređenju sa našom Ustavnom poveljom, ovo je superdržavni dokument.

11. jun

Ostavke potresaju radiodifuziju. Pala je već druga ostavka u Savetu Državne agencije za radiodifuziju, a treća se najavljuje. Već nekoliko dana o tome se u javnosti široko raspređa, a posle novih ostavki sva je prilika da će ovo biti unutrašnji utisak meseca. Povod je protest jednog dela novoformiranog Saveta protiv imenovanja drugog dela (tri člana koje su predložila

državna tela, a Skupština izabrala, među kojima je i predsednik Saveta). Prvi tvrde da procedura izbora tri državna člana nije poštovana, te da je tako Zakon o radiodifuziji prekršio sam donosilac Zakona, Skupština. Ostavke su izazvale lanac reakcija u sektoru civilnog društva. Vlada i Skupština se nisu pretrgle oko odbrane svojih stavova i svojih kandidata, već su to volšebno prepustile njima samima. Svi zajedno, i kritičari i pogođeni, ubiše se od principijelnosti. Otvoreno je, međutim, pitanje da li se ovaj žestoki spor vodi oko principa ili oko interesa. Ako znamo da Savet ima neobično važne nadležnosti, između ostalog za izdavanje i oduzimanje dozvola za emitovanje programa, propisivanje pravila za rad emitera, za nadziranje njihovog rada, ta da je prvi zadatak Saveta da izvrši dodelu nacionalnih frekvencija, onda dimenzije sukoba ne treba da nas čude. Isto tako ne treba da nas čudi što su se pojedini elektronski mediji, tj. njihovi predstavnici vrlo principijelno umešali u ovaj spor. U jednom totalno politizovanom društvu, kakvo je naše, slogan „medij je poruka” ima posebno značenje. Kako god da se ovaj spor završi, ono pravo, elementarno društvo dobiće svoje medijske jahače. Sa strane posmatrajući, najmanja šteta bila bi ako bi se kompletan Savet ponovo birao. Eventualno delovanje sadašnjeg bilo bi pod hipotekom ovog, nimalo principijelnog spora.

12. jun

Uhapšen pukovnik Šljivančanin. Poslednji iz međunarodno optužene „vukovarske trojke”, penzionisani pukovnik Veselin Šljivančanin uhapšen je u spektakularnoj akciji policije. Akciji je prethodio sukob policije sa nekoliko hiljada građana protestno okupljenih u okolini pukovnikovog stana. Ponovo je američka ucena novcem predstavljala katalizator akcije. Za nekoliko dana isticao je rok za sertifikaciju finansijske pomoći našoj zemlji pred američkim Kongresom.

Ovaj događaj dobro koincidira sa drugim pritiskom američke administracije na našu zemlju, oko sklapanja bilateralnog sporazuma za neizručenje američkih građana Međunarodnom krivičnom sudu. I ovaj pritisak skopčan je sa američkom finansijskom učenom oko finansijske podrške reforme vojske. Pitanje je zaista, da li naša vojska treba nama ili je potrebna nekom drugom.

Ustav Srbije do kraja godine. Umesto da nas obrađuje sa skorašnjim završetkom Nacrta ustava Srbije, kako Zakon o postupku njegovog donošenja nalaže (dva meseca od početka rada Ustavne komisije), predsednik Komisije Vladan Batić mrtav-ladan svojevoljno je produžio taj rok za više od četiri puta. Još uvek mi odzvanja u ušima jedno od obrazloženja za „meki” postupak odlučivanja u Ustavnoj komisiji – sve odluke donose se prostom većinom – a to je **obavezni rok** za donošenje novog stava Srbije, 4. avgust. Tada, po Zakonu o sprovođenju Ustavne povelje, ističe vreme za usaglašavanje ustava država članica sa Ustavnom poveljom. Kako sada pravdati usvojeni način odlučivanja u Komisiji iz Zakona o postupku i, kako uopšte pravdati ovo strašno kašnjenje. To predsedniku Komisije nije palo napamet. Novi ustav Srbije bilo je jedno od glavnih obećanja DOS-a građanima Srbije leta

2000. U međuvremenu ustavno pitanje postalo je dnevopolitičko pitanje, kao recimo spor oko Saveta radiodifuzije. Ako se ovako nastavi, biće neopodan još jedan diskontinuitet režima do donošenja solidnog ustava.

13. jun

Najzad jedan rekord. U centru Beograda izmereno 37 stepeni.

15. jun

Naši vaterpolisti prvaci Evrope. U svojoj najslabijoj igri na finalnom turniru u Kranju (Slovenija) naši vaterpolisti tukli Hrvatsku sa 9:8 i superiorno osvojili šampionsku titulu Starog kontinenta (kako bi rekli novinari). Na ovakva velika mala zadovoljstva već smo navikli, ali nam ovo nije manje drago. Umesto ceremonije i himne Hej Sloveni, koju bi prvi put posle više godina zajedno slušali Srbi, Hrvati i Slovenci, gledali smo divljanje prikraćenih hrvatskih navijača i nesposobnost slovenačke policije do održi red. Nesposobna (a po TV snimcima pre bi se moglo reći nevoljna) je bila i naša policija da sačuva znamenja na hrvatskoj ambasadi u Beogradu, što je bilo dovoljno za pažljivi medijski balans navijačke zločestosti i manji diplomatski incident. Hrvatski ministar spoljnih poslova otkazao je planiranu posetu Beogradu. Na Balkanu je sport više od igre, ali lično mi ne smeta kada mi pobeđujemo.

16. jun

Ministarski savet EU usaglasio Solunsku deklaraciju. Za našu zemlju ovaj dokument važan je zbog promocije „partnerstva za evropske integracije” kao zaokružene strategije prema zemljama Zapadnog Balkana formulisane 1999. godine (proces stabilizacije i pridruživanja). Nekoliko čelnika EU (Romano Prodi i Kris Paten) ovih dana je stvar pojasnilo u vidu obećavajuće formulacije: evropska integracija neće biti gotova dok i ove zmelje ne postanu punopravne članice. Sa ovih lepih reči na zemlju nas vraća stav Ministarskog saveta i Komisije izražen na ovom sastanku o tome da Akcioni plan još nije gotov iako je neprekidni napredak jasan. Oni traže da se pre samita u Solunu reše „još neke tehničke pojedinosti”, koje se konkretno tiču ujednačenja carinske stope za sve poljoprivredne proizvode i bolje uređivanje zajedničke carinske službe. Zahtevaju, osim toga, da se mnogo jasnije nego dosad utvrdi „ko je odgovoran za sprovođenje evropskih reformi”. Imajući u vidu da je ovo poslednje bolna tačka same Ustavne povelje, upozorenje ne zvuči dobro. EU je benevolentna prema našim unutrašnjim problemima (diplomatija), ali neće tolerisati njihovo nerešavanje (stvarna politika). Akcioni plan vraćen je na doradu uz propratno pismo evropskog komesara za spoljne odnose Krisa Patena predsednicima vlada Srbije i Crne Gore. Inače, crnogorski političari traže poseban pristup EU za ovaj poseban slučaj, a srbijanski se ponašaju kao da im sve odgovara. Ako bi, nedaj bože, izrada Akcionog plana bilo merilo dinamike našeg pridruživanja EU, onda bi pristup mogao da se obavi negde

ozmeđu 2040. i 2050. godine (neka na mene ne računaju). Uprkos ovoj ozbiljnoj računici (Akcioni plan je počeo da se pravi u maju 2002. godine, a to je mali deo potrebnog ekonomskog objedinjavanja Srbije i Crne Gore), srbijanski političari upravo ovih dana govore o 2007. kao godini pristupanja. Smešno.

17. jun

Na pomolu nova politička afera. Na konferenciji za štampu održanoj u prostoriji Skupštine Srbije predstavnici DSS doveli čoveka koji je posvedočio o posetama Čede Jovanovića Dušanu Spasojeviću dok je služio kaznu u Centralnom zatvoru. Svedok je bio jedan od zatvorskih čuvara. Istog dana nekoliko članova Vlade Srbije, među njima i Jovanović, demantovali su ove tvrdnje uz pretnje tužbama kako za svedoka tako i za one koji su ga doveli pred javnost. Odmah po konferenciji za štampu svedok je uhapšen, ali i brzo pušten. O njemu se isto večer u medijima moglo svašta čuti. Pošto je ovu ruku u partiji pokera dobio DSS, igra će se svakako nastaviti uz očekivanje javnosti da vidi ko je blefirao, a ko imao adute.

18. jun

Usvojen u celini Zakon o Sudu CCG. Zakon je usvojen minimalnom većinom poslanika jedne i druge države članice – 46 iz Srbije i 18 iz Crne Gore. Po usvojenom amandmanu na čl. 121 skupština države članice dužna je da u roku od tri meseca uskladi osporenu odredbu zakona. Nije jasno šta se događa ako skupština to ne učini. Prvobitni predlog, koji je promenjen, bio je da se takva odredba stavlja van dejstva po odluci Suda.

19. jun

Nastavak spora DSS vs. Čeda Jovanović. DSS dovodi drugog svedoka, takođe zatvorskog čuvara, poseta Čede Jovanovića Dušanu Spasojeviću u Centralnom zatvoru. Pošto time dovodi u pitanje zvaničnu verziju ubistva premijera Đinđića, traži osnivanje skupštinskog Anketnog odbora za ispitivanje okolnosti ubistva. Čedomir Jovanović najavljuje sednicu odbora za bezbednost i pravosuđe i suočavanje sa funkcionerima DSS Dejanom Mihajlovim i Draganom Jočićem. Uz to, traži oslobađanje od čuvanja državne tajne kako bi slobodno govorio o svojim osporavanim aktivnostima.

Upućen zvaničan zahtev naše zemlje za prijem u Partnerstvo za mir. Kud svi Turci tu i mali Mujo.

21. jun

Završen Samit Evropske unije u Solunu. Dan radije usvojen je Nacrt Ustava EU, što je za Uniju i njene članice najvažniji događaj. Za nas je, pak, najvažnije bilo što je usvojena završna deklaracija sa preporukama za

pridruživanje zemalja tzv. Zapadnog Balkana. Poslednjeg dana bio je upriličen poseban sastanak između predstavnika Unije i država regiona. Našu zemlju predstavljala je brojna delegacija raznih predsednika. Oni nisu imali razloga za nezadovoljstvo. Na tom sastanku postignute su tri stvari: prvo, EU je pristala da pristupi izradi Studije o izvodljivosti kao preduslovu potonjih pregovora o pridruživanju; drugo, proces integracije SCG neće zavisiti od rešavanja pitanja Kosova i Metohije; i treće, mogući razlaz Srbije i Crne Gore posle tri godine probe neće zaustaviti započeti proces integracije.

23 jun

Javno zasedanje skupštinskog **odbora za bezbednost i pravosuđe**. Nekoliko dana pre ovog događaja u javnosti je indukovana tražnja za ovakav politički spektakl. Posle svedoka DSS pojavili su se svedoci suprotne strane, bivši upravnik i visoki službenici Centralnog zatvora, koji su demantovali svedočenja čuvara. Mediji su bili puni informacija, izjava i komentara, tako da je stvorena atmosfera poslednje odlučujuće runde ovog višednevnog meča. Jedna TV stanica direktno je prenosila višesatno događanje u skupštinskoj sali sa Čedom Jovanovićem kao glavnim protagonistom. Večernji TV izveštaji svih stanica bili su više nego iscrpni, čak preterano ekstenzivni. U svom višesatnom iskazu Čeda Jovanović nije praktično demantovao ni jedan navod svedoka DSS, ali je ove činjenice zamašno kontekstualizovao. Zato je iskaz trajao toliko dugo. Išao je u Centralni zatvor, odlazio je u Šilerovu, viđao se sa Legijom i Radetom Markovićem, dovodio Legijinu ženu i decu u zatvor u posetu ocu porodice. Ali, sve ove aktivnosti dobijaju u Čedinom iskazu oreol brige za dobro ove države, koja je zapravo sve vreme bila ugrožena sa druge političke strane, a to su predstavnici stare i nove opozicije. Sve je delovalo kao automontirani politički proces na čijem je finalu kvaziopuženi potpredsednik Vlade dobio oprost (od druge strane izmišljenih) grehova. Zao duh naše političke svakodnevice volšebno je vraćen u bocu na koju je nabijen takav čep da kroz grlić nema šansi ništa da izađe. Jedino što boca može da eksplodira.

25. jun

Savet Evrope apeluje na članice MKS da ne potpisuju sporazume sa SAD. Parlamentarna skupština SE održala je ovim povodom vanrednu raspravu i donela rezoluciju u kojoj se osuđuje pritisak SAD na pojedine zemlje da izuzmu građane SAD iz postupka izručenja MKS. Da li će stav SE, pored jasnog stava EU, uticati na odluku naše zemlje ovim povodom, koju treba da donese do 1. jula? Dilema je i objektivna i subjektivna. Objektivna je stoga što se jedna uboga zemlja stavlja u procep između dve sile, a subjektivna, jer među našim političarima postoji razlika između proameričkih i proevropskih. Ako se pogleda spisak zemalja koje su već potpisale bilateralne sporazume ove vrste sa SAD (njih 40), to su zemlje od kojih treba bežati (u smislu uzora u vođenju spoljne politike). U našem najbližem okruženju ovakve sporazume

potpisale su BiH, Makedonija i Rumunija, s tim što je ova poslednja najavila povlačenje potpisa. Slovenija je odbila, a Hrvatska i Bugarska će verovatno odbiti. Ali, za razliku od svih njih za nas je ovo ne samo pravno, već i duboko moralno pitanje. Slati naše ljude u Hag, a američke (pod pretpostavkom izvršenog zločina) kući, mogla bi samo zemlja koja je pretvorena u kolektivnomoralnu nakazu. Zato sam siguran da dileme zapravo nema. I samo dvoumljenje u ovoj stvari znak je moralne izvitoperenosti.

26. jun

Još jedno usaglašavanje Akcionog plana u Briselu. Još jednom se došlo do konačnog optimalnog rešenja koje zadovoljava i dve strane (Srbiju i Crnu Goru) i EU. Samo što su opet izjave dali predstavnici dveju strana, crnogorski ministar finansija i srbijanski potpredsednik vlade (igrom slučaja to je onaj isti Čeda Jovanović o kome smo pisali u drugom kontekstu). Navodno, EU je prihvatila da se carine za 56 poljoprivrednih proizvoda usaglase za tri plus dve godine, a da se eliminiše režim preferencijalnih kvota kada su u pitanju ovi proizvodi. Taj period ne samo da će biti period međusobnog usaglašavanja Srbije i Crne Gore, nego i ove dve sa EU i, što je najnovije, sa Svetskom trgovinskom organizacijom. Neka veruje ko hoće.

27. jun

Ustav na Sretenje. Predsednik Vlade Zoran Živković najavio referendum za novi ustav Srbije na Sretenje 2004. godine. Pa neka neko stisne i ne izađe. Dvesta godina moderne srpske državnosti i 165 godina od prvog ustava Srbije. Može li jedna vlast sebi priuštiti bolju nacionalnu simboliku od ove. Još samo da napiše ustav. Ima u svemu ovome, doduše, i drugačije simbolike. Ako nastave sa ustavom kako su počeli, on će biti dugog veka koliko i Sretenjski ustav (jedan dan), ali Batićevo ime neće ostati u istoriji kao ime Dimitrija Davidovića. Neka povedu zato računa da ovaj dan, koji smo jedva dobili kao dan državnosti, ne ukaljaju svojim neumerenim ambicijama.

30. jun

Tači uhapšen pa pušten. To se dogodilo na međunarodnom aerodromu u Budimpešti. Policija je svoj posao obavila na osnovu međunarodne poternice. A zatim je M. Štajner svoj posao obavio na osnovu ličnih simpatija i političkih preferencija. Inervenisao je da ga puste. Ako se ugled specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UN (kao funkcije) krčmi na jednom teroristi i narko-dileru, makar on sada imao i nekakvu političku stranku, onda je misija UN na Kosovu dotakla samo dno. Štajner će uskoro otići, verovatno u neki međunarodni forum za ljudska prava, ali će misija UN morati i dalje da se bori i to ne samo sa svojim glavnim problemom, već i sa brljotinama koje im ostavlja sadašnji šef u odlasku.

Tehnologija opsenarske demokratije

Obeležavajući prvu godišnjicu vlasti DOS-a, na ovom mestu bavili smo se pitanjem zašto su reforme spore (vid. *Prizma*, novembar 2001). Danas smo došli do pitanja: zašto smo umesto reformi dobili institucionalni nered, umesto demokratije njenu parodiju i diktaturu, a kao „tvrde učinke” uglavnom stvari „koje niko nije hteo”.

Neočekivane ishode DOS-ove vlasti objasnićemo logikom dijabolične političke tehnologije u kojoj je osnovni činilac vlast kao vaninstitucionalna sila. To znači da je problem koji je ekipa DOS-a imala da reši glasio: kako da vlast sateraju u institucije, a da ih ona ne preduhitri i ne učini žrtvama svoje logike. Trebalo je, naime, izbeći da poduhvat ne završu sloganom: pustio bih ja nju, ali neće ona mene!



Demokratija na veresiju

Demokratski imidž članica DOS-a, a potom nove vlasti održavao se na tri načina:

- 1) Na osnovu primata jezika nad stvarnošću – tako što je medijski izvedena podela uloga političkih aktera u kojoj je *a priori* određeno ko jeste (i može da bude) demokrata a ko ne. Ta podela uloga na srpskoj političkoj sceni važi više od deset godina, a osnovni aranžman nikada nije bio u našoj nadležnosti, budući da ga diktira tzv. „međunarodna zajednica”. Kvalitet „demokratski“ stečen je na veresiju, na osnovu odnosa prema politici „međunarodne zajednice” prema nama i iskazane kooperativnosti prema njoj. Tako je DOS postao demokratski od dana svog osnivanja 10. februara 2000. godine.
- 2) Drugi način osiguranja demokratskog karaktera, naročito od dolaska DOS-a na vlast, je u isticanju neposredne podrške tzv. „međunarodne zajednice”. Podrška dobro dođe da se ne tematizuju pravi razlozi za nju: da kojim slučajem vlast titulu „demokratije” i donacije za izdržavanje ne dobija pre zato što je vazalno „kooperativna” a ne zato što uspostavlja demokratske institucije.
- 3) Treći način održanja demokratskog imidža sadržan je u sistematskom isticanju suprotnosti prema Miloševićevom režimu. Ovo je već mitologija: stari režim je bio tako užasan, da novi, njemu protivan, ne može da ne bude demokratski.

1 Filozofski fakultet, Novi Sad

U sprezi ova tri načina demokratija je uigrana kao marketinška oznaka i simulakrum funkcionalan za legitimisanje prakse nove vlasti. Pridev „demokratski” mogao je da pokrije širok raspon *de facto* nedemokratskih poteza zahvaljujući simboličkom kapitalu s kojim nova vlast u početku nije oskudevala, zahvaljujući pomenutoj medijskoj simulaciji koliko i samodiskreditaciji starog režima.

Problem: divlja vlast ili revolucija kao ćor(sok)ak

Uzmemo li u obzir: 1) da većinu članova DOS-a čine bivši nomenklaturni komunistički funkcioneri, „stavljani na led” 1987. godine i bivši disidenti – u većini revnosni učenici *praxis* škole (koji drže uglavnom sve uticajnije NGO); i 2) da je institucionalni položaj Predsedništva DOS-a identičan položaju komunističkog Politbiroa kao nosioca eficientne vlasti (vid. *Prizma*, novembar 2001), sledi da novi poredak posle 5. oktobra, u stvari, predstavlja kontinuitet, kroz diskontinuitet! Osnovna razlika je u političkom programu (liberalan umesto socijalističkog) koji se „ostvaruje” identičnom političkom tehnologijom.

DOS je bio počeo revolucionarno, s velikim ciljevima. Za njihovo ostvarenje bilo je neophodno imati „odrešene ruke”. Da bi ruke bile odrešene neophodno je da vlast ne bude ograničena zakonima. Međutim, ako je vlast neograničena, onda je nužnim načinom:

- a) na delu tiha diktatura i hronično vanredno stanje;
- b) a nije moguće ostvariti ni jedan od postavljenih ciljeva uspostave demokratije i pravne države.

Ovo je formulacija paradoksa revolucije, koji je odveo u propast sve radikalne političke poduhvate. Zbog ovog paradoksa i komunizam je skončao u političkom sado-mazohizmu. U našem slučaju, rečeni paradoks je osnova krstaškog liberalizma i mondijalizma, koji sigurno ne vode uspostavljanju liberalnih institucija.

Startnu poziciju nove vlasti činila je upravo vlast „neukročena” institucijama, to jest u poluprirodnom stanju. To je, ujedno, bila tačka najvećeg rizika. Status Predsedništva DOS-a u rangu Politbiroa varljivo je indukovao obećanje garancija za brze reforme, što je hipnotisalo gotovo kompletnu inteligenciju i velik deo javnog mnjenja. Pokazalo se međutim, da je to predstavljalo je najgore moguće rešenje, pošto je upravo zbog toga reformski kapacitet nove vlasti bio u blokadi. U sledećem izlaganju ovu tezu ćemo šire opravdati.

Uzroke regresivne političke dijalektike podelićemo u dve grupe. Prvu čini ideološko levičarsko nasleđe lidera DOS-a, pošto će nam ono biti od pomoći u razumevanju sklonosti ka vaninstitucionalnom delovanju.

Drugu grupu razloga dedukovaćemo iz logike političke tehnologije. Po ovim razlozima sudbina dosovske koalicije nije prevashodno određena ideološkim zaledem, nego isključivo logikom vlasti u poluprirodnom stanju. To će reći, kako god da se akter programski odredi, u uslovima vlasti poluprirodnog stanja, završiće izigran i kriv i za ono što nije hteo.

Dijalektika programskog dualizma

Neukročena vlast kao ničim ograničena sila, sve potčinjava (imanentnoj) logici svojih imperativa. S obzirom na njenu moć svaki akter, koji upada u njeno polje, nužno mora da radi s dva politička programa i relativno brzo da završi kao žrtva inverzije ciljeva i sredstava.

Političko delanje, kao i svako drugo, ima dve dimenzije: dimenziju namera i nenameravanih ishoda. U tome je sadržana neophodnost programskog udvostručenja. Prvi programski nivo pripada kontekstu delanja. Akter mora da se vodi osnovnim principom oportunitizma, ili praktično lukavog iskorišćenja prilika radi ostvarenja ciljeva. Program na ovom nivou neophodan je element političke taktike i ima isključivo instrumentalnu vrednost za zaposedanje vlasti.

Drugi programski nivo pripada dimenziji akterove namere. Programom na ovom nivou definiše se politička strategija, koja nije radi (osvajanja) vlasti, nego radi čije realizacije je neophodno posedovati vlast. Dok je u prethodnom slučaju vlast svrha, u ovom je ona sredstvo za realizaciju svrhe. Ovaj drugi program je intrinzičan jer je rezultat akterovog najdubljeg opredeljenja i izraz njegovog političkog identiteta.

Dok je instrumentalan program kontekstualna varijabla, intrinzičan program je konstanta i oslonac političkog identiteta aktera u različitim kontekstima delanja. Ovo vodi nesrazmeri u pogledu potencijala za političko savezništvo. U intrinzičnoj dimenziji akter je vrlo malo ili nikako nije spreman na savezništvo, dok u instrumentalnoj dimenziji ima maksimalno široko manevarsko polje. To će reći, koliko je s jedne strane anđeoski čist, s druge strane je žrtva Faustovog kompleksa – spreman na savez i sa samim đavolom, da mu se, „privremeno”, dušom prepusti, u uverenju da će ga u toku stvari izbaciti iz igre.

Drugu stvar čini složenost politike za samog aktera i sledbenike: pragmatičko-tehnološka svrha programskog dualizma sastoji se u tome da se sprovede realizacija intrinzičnog programa pod maskom instrumentalnog (koji uživa širu kontekstualnu podršku). Akter je, naime, prinuđen na simulaciju kao da je instrumentalan program u stvari intrinzičan, pošto se uglavnom njime pridobija biračko telo s obzirom da ono u taj program investira svoja očekivanja.

Problem postaje složeniji imamo li u vidu da je izložena podela na dva programa takođe udvostručena. Prvu sprovodi politički akter sa stanovišta svog opredeljenja i sposobnosti kontekstualizovanja svojih činova. Do druge podele dolazi nezavisno od volje, funkcionisanjem realističke logike vlasti. Pošto su imperativi ove logike nesamerljivo jači od volje aktera, druga podele se sastoji od preokretanja prve: intrinzičan program postepeno postaje instrumentalan, a instrumentalan program se, logikom situacije, akteru nameće kao intrinzičan.

Programski preokret postepeno vodi u dva ishoda: prvi, da ono što niko nije hteo biva realizovano preko onoga što su hteli svi; i drugo, da akter postaje drukčiji, tako da na kraju ne može sam sebe da prepozna. U isti mah

akter pomenutim preokretom ciljeva i sredstava, neizbežno biva korumpiran, tim pre što ostaje u uverenju da vlast suvereno drži u rukama. Zato iskrene želje i praksa ka uspostavljanju, na primer, institucija vladavine prava i demokratskih procedura – što je bilo među prvobitno deklarisanim ciljevima DOS-a – završavaju kao sistematski akti održanja političkog opsenarstva sa sve tanjim demokratskim imidžom.

Zbivanje s programskim dualizmom čine svu dijalektiku političke tehnologije. Tehnologiju vlasti, dakle, ne čini skup nameravanih poteza i planova. I ona je rezultat spoja intencionalnog i neplaniranog nivoa delanja, tako da mnoga njena pravila nadilaze namere aktera i mogu se samo naknadno rekonstruisati.

Osnovne komponente političke tehnologije

Iz nasleđa komunizma i levičarenja u aktuelnu praksu prenete su sledeće pretpostavke političke tehnologije:

- 1) *Država nije opšte dobro nego nužno zlo i ratni plen.* Politika nije rad na opštem dobru, nego na promicanju ličnog ili grupnog (oligarhijskog) interesa. Uz to, ne može se pažnja posvećivati nečemu što se ne ceni i ne poštuje. A u tradiciji našeg humanističkog (levičarskog) obrazovanja – kao što je slučaj i u evropskoj, a u liberalnoj tradiciji pogotovo – daleko smo od aristotelovske ideje o državi kao opštem dobru. Tu je izvor tradicije donkihotovske borbe protiv države kao utvare, odlučivanja van očiju javnosti kao i svođenja parlamenta, vlade i funkcije predsednika republike, na simulakrume demokratskog opsenarstva.
- 2) *Pojmovno isključivanje države i demokratije,* inače često u diskursu (bivše) opozicije, refleks je nesrazmere: pošto je država vrednosno srozana, a demokratija uzdignuta, njihovo razdvajanje do isključenja je neophodno – radi očuvanja demokratije. Uz to, ideološke bajke o globalizaciji državi ponovo predviđaju smrt, a istovremeno demokratiji obećavaju „svetlu budućnost”.

Posledica je zapuštanje države i transfer demokratije na simulacije „građanskog društva i njegovih spontanih inicijativa”, u vidu brojnih NVO (NGO), koje stepen demokratije uglavnom vide u proporciji s mogućnostima svog uplitanja u poslove zakonodavne i sudske vlasti. Uvećanje institucionalnog haosa usled tih akata, nikog ne zabrinjava.

- 3) *Potcenjivački stav prema institucijama.* Opšte je mesto među ex-levičarima da su one „veštačke tvorevine koje tlače ljudsku autentičnost”, a ljudi su „najviše dobro”. Od institucija je važnije imati „visokomoralne ljude”.
- 4) *Normativno jedinstvo politike i morala.* Koliko se moralizuje politika, toliko se povratno politizuje moral – što otvara vrata tiraniji i čak totalitarizmu.
- 5) Iz moralizacije politike sledi moralno politička podobnost i ideološko-moralna inkvizicija (danas „lustracija”).

6) Poredak i procedura deklarativno su sve i svja, a praktično samo su nužna zla, ukoliko ih nije moguće izbjeći. Preovlađuje *by pass* procedura, ili *preskakanje legalnih kanala vlasti*. To je način na koji Predsjedništvo DOS-a, kao Politbiro, donosi i realizuje sve značajnije odluke. Zadugo nije bilo vidljivo da je DOS, neplanirano, od samog starta funkcionisao i kao *osnovna prepreka* uspostavi pravne države, utoliko što je načelno bilo nemoguće da donese odluku kojom bi bio narušen njegov vaninstitucionalni status.

Kršenje institucionalne procedure, koje sledi u posledicama *by pass* tehnike, opravdava se interesom „najvišeg dobra”. S tog stanovišta, procedure predstavljaju „formalizam koji pravi smetnje”, a najviše dobro ima različite nazive: ranija utopija komunizma zamenjena kosmopolitičkom utopijom „svetskog društva građana sveta” (Habermas), ili Evropom, u koju, eto, konačno „ulazimo”; ili pak, „međunarodnom zajednicom”, u koju se „učlanjujemo”, itd.

Tehnologija neukroćene vlasti funkcioniše dijalektikom koja diktira izdaju namera, programa, pa i interesa, kao i generisanje simulacija kojima se zaklanjaju stanje (van)institucionalne blokade i reformski parazitizam.

Strukturni razlozi simulacije i kontrole

Kako simbolički kapital omogućava uspon nove vladajuće grupe, tako *logika vlasti* srazmerno stepenu gubitka tog kapitala, vodi njenom padu. Dok ga ima, vlast može po Mihelsovom pravilu one odozdo, koji optužuju vrh za izdaju programa i ideala, da optužuje za „ugrožavanje začetaka demokratije i istorijske šanse” („Napadajući nas, rušite temelje i perspektivu reformi, a time i naš ulazak u Evropu...”). To pravilo je osovina propagande vladajuće grupe (odnosno koalicije vladajućih partija) kojom se gradi simulacija njene „nezamenljivosti”.

Dok je Mihelsovo pravilo osnovni princip legitimacije putem najviših ciljeva, princip makijavelizma je osnova moralne samopromocije vlasti u javnosti. Princip kaže: pošto nije važno kakav jesi, nego kako izgledaš, ne brini o onome što stvarno radiš, ukoliko vodiš računa o svom javnom izgledu. Mihelsovo pravilo i princip makijavelizma radi svog sistematskog funkcionisanja objedinjeno diktiraju razuđene procedure u koje logički nužno spadaju: 1) političko-propagandna funkcija medija i tendenciju ka njihovoj kontroli; 2) osnovna politička podela na osi *prijatelj–neprijatelj*; 3) sklonost ka nelegalnoj upotrebi represivnog aparata; i u konačnom zaključku, 4) blažu ili jaču političku paranoju.

Ad. 1) Reč je o strukturnom razlogu zašto sloboda medija nije moguća i otkuda primat propagandne nad informativnom funkcijom. Naime, neophodnost propagande u cilju održanja svog moralno-pozitivnog imidža, što sadrži i neophodnost komplementarne kontrole imidža političkih protivnika, to jest opozicije. To vodi u tendenciju kontrole štampanih i elektronskih medija u što je moguće većoj meri. Otuda sledi objašnjenje kako (trenutno aktuelnog) sukoba cenzorskih akata s deklarisanim načelima slobode, tako i netrpeljivost vlasti, s jedne strane, prema slobodnim medijima i potiskivanje informativne funkcije kao „antipropagandne”. Istim načinom objašnjava se netrpeljivost prema kritički nastrojenim intelektualcima kojima se onemogućava pristup u javnost.

Ad. 2) Sledeći korak vodi u razvrstavanje svih na *prijatelje* (koji su uz nas) i *neprijatelje* (koji su protiv nas, samim tim što nisu s nama). Dok je Karl Šmit opozitiv *prijatelj–neprijatelj* suprotstavljao „mlitavom liberalizmu” i građanskom parlamentarizmu, u slučaju aktualne srpske vlasti opozitiv je na snazi – u ime uspostavljanja liberalizma (u ekonomiji i politici)!

Ad. 3) Kontrola represivnog aparata. U daljem logično proističe i neophodnost upotrebe represivnog aparata u cilju hapšenja brojnih „neprijatelja”. Zbog vladavine podele na prijatelje i neprijatelje, opozicija *de iure* ne postoji, zbog prirodne kriminalizacije političkih protivnika. (Od hapšenja u većem broju za vreme „vanrednog stanja” više nas je zaštitila Evropa nego sklonosti lidera DOS-a ka demokratiji.)

Ad. 4) Politička paranoja kao upadljiva crta političke atmosfere, zbirni je ishod prethodnih mera. Ako su opozicionari neprijatelji, a uz njih i inteligencija, onda je logično da neprijatelj „vreba” s mnogo mesta i da „ne spava”. Kao i u ranijoj epohi, paranoja se održava na osnovu teorije zavere. Razlika je samo u tome što je stari režim zaverenike video na Zapadu; dok novi režim tako ima sve same prijatelje, tako da zaverenike isključivo vidi u zemlji. Oni su najčešće pripadnici opozicionih stranaka, pripadnici bivšeg režima i njegovi simpatizeri, pripadnici službe bezbednosti i krupnog kriminala, uključujući i sve novinare i intelektualce koji su, svojim pisanjem „mogli inspirativno da deluju” na prethodne. (Formulacije „mogli su da”, ili da su „inspirisali”, što će reći „zaveli i indoktrinirali”, poznate su iz arsenala staljinizma.²⁾

Zaključak: pad srpske Troje

Skicirana struktura s inherentnim tehnologijom odgovara situaciji vanrednog stanja i političke *diktature* kao neograničene vladavine, mimo zakona. Vanredno stanje se hronično održava pod *simulacijom* da je „redovno”. DOS ne samo što nije ograničen u pogledu „odrešenih ruku”, nego je i „demokratija” *opsena*, koja legitimaciono maskira vlast diktature „bez proletarijata”. Kao i ona s proletarijatom, tako i ova mora da ima demokratski imidž.

Planska investura gore skiciranog programskog dualizma tehnološki zaokružuje taktiku Trojanskog konja: kada se izvodi iskorišćenjem kontekstualnih očekivanja građanstva, u cilju realizacije programa koji je malo ko od aktera stvarno hteo. Usled toga, logično je pitanje: kako možemo pouzdano da znamo da je cilj DOS-a zaista bila demokratija, da bismo s pravom govorili o reformskom neuspehu?

2 Fenomeni ponavljanja slučajeva iz vremena socijalizma javljaju se iz dana u dan. Upravo ovih dana čitamo u štampi (Glas, Balkan, Kurir, od 2. jula) da je pripremljena „Bela knjiga” sa 7000 tekstova u kojima su novinari „anatemisali premijera i njegovu politiku” i time „inspirisali atentatore”. Za vreme socijalizma, sredinom osamdesetih godina, sličnom političkom paranojom bavio se poznati partijski inkvizitor zadužen za inteligenciju, Stipe Šušar. I on je, uz pomoć gomile sekretara bio sastavio „Belu knjigu” tekstova protiv socijalizma, samoupravljanja i „Titovog puta” koji je tada bio „bez alternative”.

Čak i ako ne posumnjamo u namere naših lidera, sledi da su one logikom skicirane političke tehnologije izigrane, a da je istim načinom realizovan program koji nisu hteli ni oni ni biračko telo. To će reći da je ukupna opsenarska montaža demokratije bila funkcionalna zarad realizacije drugih, daleko nepopularnijih ciljeva (brza rasprodaja preduzeća do dokrajčenja privrede i njenog dovođenja u kolonijalni status, uz stotine hiljada otpuštenih, izručivanje Hagu svih koji su na otvorenoj listi, uz seriju slučajeva nacionalnih poniženja, uništavanje poljoprivrede genetski modifikovanim semenom, itd). I dok se, usled medijski vođenog ideološkog slušivanja zaludujemo pitanjima demokratije i institucija, zbivaju se stvari zbog kojih će nas tek glava teško zaboleti.³

Ako bismo, dakle, imali jake razloge za zaključak da taktiku Trojanskog konja nije primenio DOS, tim pre bi sledilo da je tu taktiku primenila tzv. „međunarodna zajednica” organizacionim pomaganjem i vođenjem koalicije iz pozadine. Lideri DOS-a bili su samo Ahejci, građani su 5. oktobra 2000. bili Trojanci, a Odisej je stvar vodio iz Vašingtona. Reč je o jedino preostaloj taktici kojom je Zapad uspeo da nas kolonizuje iznutra. Imajući to na umu, nije teško razumeti snažnu zapadnu podršku opsenarske demokratije.

Svojevremeno smo, na godišnjicu vlasti DOS-a (*Prizma*, novembar, 2001), ocenili da je „revolucija” već posle godinu dana završila kao ćor(sok)ak. Problem sadržan u neophodnosti „rastvaranja” vlasti u institucionalnom aranžmanu vladavine prava, usled premoći logike neukročene vlasti, za DOS se pokazao kao transparentno nerešiv. U tom pogledu dosovski Politbiro, kao osnovni politički agens, nije mogao da učini ništa jer nije bio u stanju da u interesu reformi rasformira samog sebe. Upravo u toj ideji, njegovi lideri su videli (i još vide) put „sigurne propasti svega za šta smo se borili”. I dok oni, tome zahvaljujući i dalje veruju u sebe, Srbija tavori u ćorsokaku, ne znajući više kome da veruje.

Šansa je, dakle, propala. Od ove ekipe na vlasti više niko ozbiljan ne očekuje demokratske reforme. Nije poenta u tome što je očekivanje izostalo, nego što ga je uopšte bilo. Pod vladavinom demokratskog opsenarstva, lišeni iluzija, još jedino očekujemo izbore. *Hic transit gloria mundi*.

3 Demokratiju nismo dobili, ali je zato oko 40.000 stručnjaka ostalo bez posla, zbog veza sa prošlim režimom. To može da se meri jedino sa sečom „tehnokrata” u Srbiji posle proterivanja „liberala” 1972. godine. Koliko je priređeno ovakvih katastrofa u sferama od infrastrukturnog značaja na rasponu od privrede i poljoprivrede do obrazovanja, tek ćemo saznati pošto DOS ode s vlasti.

Slobodan Vuković¹

Vladavina prava i lustracija



I

Posledice četrdesetogodišnje vladavine komunista i deseto-godišnje socijalista po srpsku državu i društvo su: prvo, višestruko negativne, i drugo, gotovo nenadoknadive. Zato su i država i društvo ophrvani mnogim i na prvi pogled teško rešivim problemima. Jedan od njih svakako je i problem što se moraju izboriti za standarde koji su na Zapadu usvojeni i ostvaruju se, u većoj ili manjoj meri. Među tim mnogobrojnim standardima svakako se nalazi i pravna država, odnosno vladavina prava. Zato nije neobično da se, posle toliko uzalud potrošenih godina i dvogodišnje vladavine nove demokratske vlasti, koja na tom polju gotovo ništa nije učinila, u najkraćim crtama izlože osnovne ideje ili konstitutivna načela vladavine prava, odnosno pravne države. To je posebno neophodno iz sledećih razloga: prvo, sve ovo vreme vladavine prava je isključivo postojala u propagandnoj retorici vršilaca vlasti, s jedne, i sve vreme su flagrantno kršena njena osnovna načela, s druge strane, što je nastavljeno i poslednje dve godine; drugo, u srpskom društvu nema široko prihvaćenih uverenja o tome šta to podrazumeva vladavina prava, koja su njena osnovna načela i koje su njene ključne vrednosti; treće, nema široko rasprostranjenih uverenja i saglasnosti među ključnim društvenim činiocima o neophodnosti vladavine prava, odnosno da se vlast mora i može ograničiti isključivo putem prava; i četvrto, nema političke volje, odnosno interesa kod vršilaca vlasti, za uspostavljanje vladavine prava, pa samim tim da se nagomilani problemi rešavaju kroz institucije sistema, a to znači na adekvatan način.

Imajući u vidu ukratko iznetu osnovnu tezu u ovom članku će biti izložen samo jedan njen deo. Zapravo, prvo će biti interpretirana osnovna načela vladavine prava, odnosno pravne države. Zatim, u drugom delu biće, na osnovu nekoliko primera, izloženo kako stoje stvari s pravosuđem i njegov odnos s političkom vlašću. To znači, istražićemo jedan vid pritiska od strane vršilaca vlasti na pravosuđe i njegovo stavljanje pod kontrolu izvršne i zakonodavne vlasti. Ta kontrola u propagandnoj retorici biće zavijena u oblandu lustracije. Sve vreme je reč o rušenju ili, najblaže rečeno, krnjenju nezavisnosti pravosuđa, bez koje nema i ne može biti vladavine prava, ni na drugim, pa samim tim, ni na ovim prostorima.

1 Institut društvenih nauka, CLDS, Beograd

Problem vladavine prava, odnosno pravne države, višeslojan je i višeznačan i zato ćemo u ovom članku izložiti samo njena osnovna načela. Jedno od tih načela podrazumeva da u društvu moraju vladati zakoni uz pomoć kojih se sukobljeni politički i drugi interesi regulišu propisanim procedurama na miran način. Drugo, jednakost građana pred zakonom. Treće, načelo podele vlasti među stranama koje se međusobno kontrolišu i jedna drugu ograničavaju. Četvrto, vlast se vrši isključivo u granicama prava. Peto, vladavina prava podrazumeva politički pluralizam, itd. Jednostavnije rečeno, vladavina prava zasniva se na četiri konstitutivne ustanove ili temeljna načela: načelo podele vlasti, načelo nezavisne sudske vlasti, načelo zakonitosti rada uprave i načelo demokratskog pluralizma.

Imajući u vidu da između proklamovanih načela i stvarnosti po pravilu postoji razlika, možemo konstatovati da nema čvrste podele na pravne i nepravne države, već pre možemo govoriti da u jednoj državi ima više ili manje vladavine prava. Otuda pravnu državu, ili vladavinu prava,² uslovno rečeno, možemo zamisliti kao jedno stepenište sa stotinak stepenika, pa se jedna država, primera radi, nalazi na sedmom, a druga, koja je po sadašnjim merilima u samom vrhu u ostvarivanju vladavine prava, na pedesetsedmom. Sledeći načelan stav, koji je najjednostavnije izložio Žak Ševalije, sastoji se u tome da se vododelnica između pravne i policijske, ili, što je naš slučaj, pravne i korumpirane države pokazuje u tome da li su pravu podvrgnuti oni koji u svojim rukama drže izvršnu vlast, pa samim tim i moć upotrebe fizičke prinude. To je osnovni test vladavine prava, ili pravne države. Otuda proističe da je osnovni preduslov za izgradnju pravne države sistematsko uklanjanje proizvoljnosti vršilaca vlasti iz političkog života (Dicey), kako bi u najvećoj meri bile sačuvane i zaštićene lične slobode građana, zatim poštovanje pravila pravičnosti u tretmanu različitih aktera.

Pravedan postupak načelno podrazumeva jednako ponašanje prema svima koji su jednaki. To podrazumeva striktno poštovanje usvojene procedure (bez obzira koliko se ona kome dopadala). Nasuprot ovome, nepravedan postupak povlašćuje jednog od učesnika, a dugog ne. Konkretizujemo li za jedan korak ove načelne stavove, tada pravna država podrazumeva državu čije ustanove, a posebno pravosuđe i izvršna vlast, poštuju, prvo, načela pravednosti, a zatim i usvojene procedure. Poštovanje i primena zakona od strane države, odnosno vršilaca vlasti, nužan je uslov uz pomoć kojeg država svojim građanima obezbeđuju pravnu sigurnost. Naravno, pravna sigurnost je osujećena ako nije ispunjen ovaj uslov. Imajući izloženo u vidu, tada je više nego jasno da nema govora o vladavini prava ako upravna vlast uvek i u svakom slučaju nije podvrgnuta, kako to Ševalije kaže, skupu pravila koji joj

2 Pojmovi vladavina prava i pravna država u teorijskom pogledu nisu identični. Za potrebe analize koja sledi biće izjednačeni, jer se upotrebljavaju za državno uređenje u kojem se, najjednostavnije rečeno, vlast vrši u granicama prava. Razliku između ovih pojmova vidi u: K. Čavoški (1994), *Pravo kao umeće slobode – Ogled o vladavini prava*, Draganić, Beograd

se „nameću na prinudan način, a istovremeno čine temelj, okvir i granice nje-ne moći”. Najjednostavnije rečeno, pravna država, ili vladavina prava, zasni-va se na vladavini zakona, individualnim pravima, osnovnim načelima prave-dnosti i jednakom tretmanu.

Prema tome, pravna država treba da spreči javne službenike da se po-našaju proizvoljno i da obezbedi jednaku primenu zakona u identičnim ili sličnim situacijama, bez obzira na učesnike. Da bi se to ostvarilo, diskreciona prava vršilaca vlasti moraju biti ograničena (vezana) pravom, jer pravda, što je još Aristotel znao, proističe samo iz prava. To znači da diskreciona prava vršilaca vlasti moraju biti podvrgnuta sudu nezavisnih sudova. Prema tome, osnovne karakteristike vladavine prava su poštovanje zakona, jednak tretman svih učesnika u pravnom postupku i poštovanje osnovnih individualnih prava građana, bez obzira na pol, veroispovest, rasu, fizičke osobine, bogatstvo, ugled i zasluge u društvu, članstvo u političkoj organizaciji, mesto u hijerar-hiji vlasti, prijateljske ili porodične odnose s deliocima pravde ili vršiocima vlasti, itd.³ Da bi se ova načela sprovela u praksi neophodno je da sudije bu-du, kako Aristotel kaže, „oličenje pravедnosti” (*Nikomahova etuika*, 1132a).

Izloženi zahtev moguće je ostvariti ako se zadovolji još jedan od uslo-va nezavisnog sudstva, a to je da postoji nezavisan stalež „pravničkih honora-ta” (Veber). Naravno, taj se stalež ne stvara preko noći, s jedne, i kako dođe koja vlast da postavlja i razrešava (raznim pritiscima) sudije po svom poli-tičkom nahodjenju, s druge strane. Njihovo eventualno razrešenje (kada dolazi do zloupotreba) mora biti uređeno strogim procedurama. Zatim, sudije mo-raju imati stabilne i sigurne prihode koji ne smeju zavisiti od trenutne volje izvršne vlasti. Stalež sudija, kako kaže Radbuh, mora biti svestan svoje društvene uloge, u čiju „profesionalnu čast” spada i „spremnost za obavljanje pravničkog zanata” koji mora biti „prenosilac vlastite zakonitosti pravne forme”. Sudski organi moraju biti podvrgnuti kako unutrašnjoj tako i spoljnoj kontroli (preko posebnih sudova) kako bi se sprečile eventualne zloupotrebe. A kada do zloupotrebe eventualno i dođe, ona, bez obzira o kome je reč, mo-ra biti procesuirana i adekvatno pravno sankcionisana. Posebno iz razloga što kontrola pravosuđa uvećava „osećanje lične sigurnosti građana” (Shkalar).

Naposletku, posebno je važno naglasiti, da svaka pravna država, da bi je tako nazvali, mora da obezbedi široku saglasnost svih relevantnih poli-tičkih činilaca, pa samim tim i građana, priznanju „prava kao posebne vred-nosti u svim područjima života” (Albreht). Priznanje prava kao posebne vrednosti od strane vlasti zavisi id njenih interesa. Svaka društvena grupa ko-ja dolazi na vlast mimo poštovanja pravne procedure i na ideološkoj osnovi putem prevrata ili revolucije, nema interes da prizna pravo kao posebnu vred-nost. Priznanje prava kao posebne vrednosti je nužno jer je pravo, kako Kel-zen kaže, predmet objektivnih činjenica i empirijskog istraživanja. Istovre-meno, o nužnosti široke prihvatljivosti zakona kao uslovu njihove sprovodlji-

3 Ili kako se to jednostavno kaže u *Novom Zavetu* (Jevandelje po Jovanu 7.24): Ne gledajte ko je ko kad sudite, nego pravedan sud sudite.

vosti imamo više nego jasnih naznaka još u staroj Grčkoj, u kojoj se pravo, posebno u delima pesnika i filozofa, veliča kao osnova ljudskog društva (Hesoid). Kasnije o tome govori i Makijaveli. Zato su se, kako on kaže, zakonodavci tokom istorije još od Solona i Likurga pozivali na Boga – odnosno trudili su se da svoje zakone, da bi bili bolje prihvaćeni, predstavljaju kao božji dar. U tome leži jedan od razloga zašto su sveštenici, kao božji namesnici, ili tumači božje volje, počev od Indije, preko Judeje do Egipta, vršili sudsku vlast (Dirkem).

Ključnu ulogu u obezbeđenju široke saglasnosti priznanju prava kao posebne vrednosti u današnje vreme zauzimaju, između ostalog, i mediji. Jedan od nužnih uslova vladavine prava je, takođe, da u društvu moraju postojati široko rasprostranjena uverenja da se vlast, pa samim tim i njena zloupotreba, *može i mora ograničiti* isključivo putem prava. Bez ovih saznanja i uverenja takođe nema pravne sigurnosti, kao što neće biti ni spremnosti i političke volje kod građana za ograničavanje vlasti putem prava.

Poznato je da se ova uverenja nisu stvarala i ne stvaraju se preko noći. Ona nastaju kao plod istorijskog iskustva. Preciznije rečeno, ona nastaju na osnovu postepenog i dugotrajnog stvaranja i primene pravila koja nisu za jednokratnu upotrebu, odnosno koja dugo traju. Sledeći uslov je da pravne norme nisu mrtvo slovo na papiru – već da se primenjuju i sprovode, kao i da se ne donose zakoni s retroaktivnim dejstvom. Da bi pravila mogla dugo da traju moraju biti merljiva i da imaju, kako Šmit kaže, odredljivu sadržinu, kako bi ih različiti akteri u istim ili približno istim situacijama, isto ili približno isto primenjivali i sprovođili. Otuda proističe što su pravne norme valjanije one mogu duže da traju, a njihovo poštovanje je, po Makijaveliju, nužan uslov dugotrajne i dobre vladavine.

Između široko rasprostranjenih uverenja da se vlast može ograničiti jedino putem prava i njihovog doslednog sprovođenja u dužem periodu (od strane sudske vlasti) i koja moraju svi poštovati počev od sudske, preko izvršne vlasti, pa sve do građana – postoji čvrsta uzročno-posledična veza. Tu, zatim, dolazimo do onog ključnog: pravna država ili vladavina prava nije starije nego proces, koji je neophodno stalno i neprekidno uobličavati i usavršavati. S druge strane, demokratija je nužan uslov vladavine prava, i obratno – nema demokratije bez vladavine prava. Zapravo, kako Artur Kaufman kaže, demokratija je „garant pravne države”. Pri čemu, demokratija nužno iziskuje, kako je još Perikle govorio, „političku zrelost građana i njihovu svest o odgovornosti”.

Treba imati u vidu da demokratija, odnosno savremenim rečnikom kazano, demokratski konstitucionalizam, podrazumeva da se izabranu politički lideri, država i građani slažu oko jednog niza „samoobavezujućih” mehanizama. Te mehanizme moraju svi navedeni činoci poštovati, a oni se sastoje u strogoj hijerarhiji i konzistentnosti zakona (ustav, zakoni, uredbe ili uredbe sa zakonskim dejstvom i upravne uredbe), utvrđenim jasnim i preciznim normama i postupcima za njihovu primenu.

III

Istorija političke i društvene misli uči nas da svaka politička stranka ili grupacija, u borbi za vlast, u svojoj propagandnoj retorici nastupa kao nosilac i zaštitnik opštih interesa. Pri tome, radi pridobijanja simpatizera, pribegava raznim mimikrijama. U tu svrhu najčešće obećava pravednu i poštnu vladavinu i društvenoekonomski napredak, kao preduslov kvalitetnijem načinu života građana. Kada osvoji vlast, bez obzira da li dolazi uz pomoć revolucionarnih promena ili na miran način putem izbora, nastojeće da ta svoja obećanja što pre zaboravi. Da bi donekle zakamuflirala stvari, na videlo dana iznosi propuste prethodne vlasti. Kada dolazi na vlast uz pomoć „revolucije” a zapadne u nevolje, tada nastoji da učutka svoje protivnike. Za to su, najčešće, dozvoljena sva sredstva. U tu svrhu, između ostalog, sve više obelodanjuje kriminalne i korupcionaške afere prethodne vlasti ili dela te vlasti. Time želi da ponizi svoje prethodnike, na jednoj, i da opravda sopstven način (nasilan) dolaska na vlast, na drugoj strani. Na taj način, na simboličkom i faktičkom planu, nastoji da napravi razliku između stare i svoje vladavine. Staru vlast u propagandnoj retorici predstavlja kao zlo, a sebe kao dobro. U ostvarenju tog cilja u potpunosti koristi preuzete medije i raspoloživi represivni aparat (policiju, tužilaštvo, sudstvo i zatvor). Istovremeno, te svoje postupke prema prethodnoj vlasti u toj istoj propagandnoj retorici naziva „revolucionarnim pravom”, kada je reč o prethodnom socijalističkom režimu, ili, pak, „početkom uspostavljanja vladavine prava”, kada je reč o novom demokratski izabranom režimu.

Najnoviji „početak vladavine prava”, kada je reč o našim uslovima, što nas ovde prevashodno zanima, začinjen je snažnom propagadnom retorikom i samoreklamerstvom vršilaca vlasti. Kada propagandna buka malo utihne, iza nje će gotovo na svim poljima ostati više nego mršavi rezultati. Nisu stvorene pravne institucionalne i političke pretpostavke za ekonomski oporavak i, koliko-toliko, društvenu i političku stabilnost. Ono po čemu će vlast biti zapamćena svakako je konstantno i flagrantno kršenje Ustava i pojedinih zakonskih normi od strane vlasti.⁴ Umesto procesuiranja kršenja zakona i drugih kriminalnih radnji (u prethodnom periodu), po važećoj pravnoj proceduri, novi vršioци vlasti neće izdržati, već će, u svom revolucionarnom žaru, doneti zakon s retroaktivnim dejstvom (Zakon o ekstraprofitu), koji se kosi s osnovnim pravnim načelima. On daje velika diskreciona ovlašćenja Vladi u selektivnosti njegove primene, a to znači veliku mogućnost trgovine, pa i političke. Zakon je donet uz veliku medijsku buku i najavu da će rešiti deseto-godišnju institucionalnu pljačku nacionalnog bogatstva od strane prethodne političke vlasti i njenih saradnika, ali je javno⁵ dao više nego slabe rezultate.

4 Primer: poništavanje presude Vrhovnog suda Srbije, u sporu Socijaldemokratije, od strane Ministarstva pravde Republike Srbije. Nešto slično se desilo i u Letoniji, kada je tamošnji ministar pravde bio umešan u nekoliko sudskih sporova (samo je to tamo doživelo žestoke osude).

5 Da ironija bude veća, Zakon o ekstraprofitu je klasičan primer zakona koji omogućava i generiše ne sitnu već krupnu korupciju. Koliko je sam ovaj zakon doprineo razvoju korupcije, političke trgovine i političkih prestrojavanja u Srbiji zadatak je budućih istraživanja.

Ali, to nosioce nove vlasti i njihove masmedijske propagatore neće mnogo uznemiriti. Kršenje Ustava, vladavina uredbama, donošenje zakona s retroaktivnim dejstvom i svođenje parlamenta na glasačku mašinu sprovodi Vlada Republike Srbije, a aminuje politbiro DOS-a (L. Sekelj, *Danas*, 19-20. 5. 2001). Sva će ta kršenja zakona od strane vršilaca vlasti, i ovde i drugde, odobriti i „međunarodna zajednica” (kao i u mnogim drugim slučajevima), samo ako su ona u bilo kojoj vezi s ispunjenjem njenih zahteva,⁶ ili, pak, ako je ta vlast iz strateških ili nekih drugih razloga njen miljenik.

Prema tome, kršenje zakona od strane vršilaca vlasti postala je uobičajena praksa. Da bi se zakamuflirale stvari i da bi se opravdalo njihovo kršenje, ti zakoni se od strane predstavnika vlasti i njihovih mas-medijjskih propagatora proglašavaju „miloševićevskim” – a to *a priori* podrazumeva da se ne moraju poštovati. Svi oni koji upozoravaju na ovo kršenje postaće, za vlast i orkestrirane medije, „dogmate”, „pristalice prethodnog režima”, „kočničari reformi”, „legalisti” s tim da se „legalizam ne maže na hleb”, ili, pak, kad zatreba i „nacionalisti”. Istovremeno, zakoni koji mogu poslužiti za održanje vlasti, iako su doneti od strane Miloševićeve nomenklature, biće ljubomorno čuvani, a oni zaboravljeni biće, kad zatreba, reaktivirani. Pored toga, svaki pokušaj da se vladin zakonski predlog u parlamentu popravi amandmanima ili kada se daju primedbe na neku odluku ili, primera radi, na budžet – to se od strane vršilaca vlasti proglašava za opstrukciju zbog koje sutra „neće biti novca za plate prosvetnih radnika, lekara, policajaca i penzije”! Najmanja kritika Vlade Srbije u propagandnoj retorici je okarakterisana kao pokušaj da se „kompromituje reformska politika” (Z. Đinđić, *Politika*, 16. 8. 2001). Ni to nije dovoljno, već nakon ovakvih izjava, na pojačane zahteve za novim izborima, ide se korak dalje, odnosno raspad neprirodne koalicije dela DOS-a (koja je posle izlaska DSS-a iz koalicije izgubila legitimitet), ni manje ni više, neminovno bi izazvao i „raspadanje Jugoslavije” (D. Veselinov, *Politika*, 19. 8. 2001)! (Suprotno stvarnom stanju stvari da opstanak koalicije u velikoj meri ugrožava opstanak Srbije.) Znači, nije redak slučaj da se sudbina države, kao i u prethodnom komunističkom periodu, veže za sudbine sopstvenih fotelja. U drastičnijem slučaju, ili kada poraste nervoza kod vršilaca vlasti, politički oponenti ili kritičari vlasti optužuju se da pred svetom „opanjavaju Srbiju”. (Pri čemu su vrlo brzo zaboravili da su i oni sami isto to radili celih deset godina – naravno, kako bi se lakše dočepali vlasti. Sada je razlika u tome što jedna struja vlasti opanjkava onu drugu.) Ove izjave se, da bi im se dala veća težina i da ne bi bile zaboravljene, u raznim varijantama i podvarijantama, od strane vršilaca vlasti, ponavljaju iz dana u dan. U tu svrhu, kao logistička podrška, dobro će im doći mediji (*Pink*, *BK telekom*) čiji su vlasnici uživali desetogodišnji monopol kao zaštićeni ljudi od strane prethodnog režima. Zato su ga oni dobro služili, kao uostalom, što dobro služe, da bi sačuvali stečeni monopol, i ovaj.

6 Primeri: odluka o oduzimanju mandata DSS-u u Skupštini Srbije od strane „predsedništva” DOS-a (koja je kasnije pod pritiscima unutrašnje javnosti i međunarodnih činilaca povučena), što se može bez preterivanja okarakterisati kao mini državni udar.

Nova vlast, u isto vreme, kad joj god zatreba, sklapa savez s pojedinim pripadnicima prethodnog režima.⁷ Njihova bogata kriminalna ili korupcionaška aktivnost, uz „pravičnu” nadoknadu, biće zaboravljena, onosno amnestirana. Procesuiranje njihove kriminalne delatnosti odugovlači se radi političke trgovine. I ne samo to, nego se prebezima, u procesu privatizacije, uz bagatelnu cenu prodaju „društvena” preduzeća. Posle ovako uspostavljenih „koalicija” borba protiv korupcije i kriminala, pretežno će ostati na retoričko propagandnom nivou. Na to upućuje nesporna činjenica, čiji smo svakodnevni svedoci, da političke stranke koje su uzele vlast oktobra 2000. godine nastoje da, slično ranije komunistima i socijalistima, stave pravosuđe pod svoju kontrolu. Zato su se vršioci izvršne vlasti, nedugo nakon zauzimanja iste, vajkali kako još nisu uspostavili „svoje sudstvo” (Ivošević). Takva situacija, kako bi rekao Monteskije, dovodi do stanja u društvu u kome vlast ima samovolju nad životom i slobodom građana. Kontrola pravosuđa nastoji se obezbediti prvo izborom sudija⁸ i postavljanjem predsednika opštinskih i okružnih⁹ sudova po partijskoj pripadnosti, ili naklonosti ministarstva ili ministra pravde.¹⁰ Zatim se na sudije vrši politički pritisak, što je priznala i predsednik Okružnog suda u Beogradu Vida Petrović-Škero, koja je, posle sastanka sudija Okružnog suda u Beogradu s premijerom i ministrom pravde, izjavila: „Sudije su mi rekle da se ni u Miloševićevo vreme nisu osetili više poniženim i ugroženim” (*Blic*, 13. 6. 2002.). Nakon ove izjave ona je smenjena s funkcije predsednika Okružnog suda u Beogradu i formalno unapređena (na manje značajno mesto) za sudiju Vrhovnog suda Srbije. Zbog konstantnog i neprimerenog pritiska izvršne vlasti na pravosuđe bilo je prinuđeno više puta da reaguje i Društvo sudija Srbije, pri čemu su jasno iznosili da izvršna i zakonodavna vlast ograničavaju sudsku vlast.¹¹ Ali sva ta reaganja i, koliki-toliki, pokušaji odbrane pravosuđa od pritiska izvršne vlasti gotovo da su ostali, zbog stvorenog (i plaćenog) lobija oko vlasti (kao što ćemo videti), mrtvo slovo na papiru.¹²

7 Davanje legitimiteta Ivkovićevim socijalistima, skupljanje potpisa za Pavkovićevu predsedničku kandidaturu, itd.

8 Izbor sudija u mnogim državama obavlja se po utvrđenim procedurama. Što je rang sudije veći to je preciznija procedura. Primera radi, izbor sudija ustavnog suda u Mađarskoj, Makedoniji, Poljskoj, Nemačkoj... vrši parlament dvotrećinskom većinom.

9 Za kratko vreme postavljeno je od strane dosovske vlasti preko šezdeset predsednika opštinskih i okružnih sudova.

10 Vidi: Saopštenje Predsedništva Advokatske komore Vojvodine, *Danas*, 3. 4. 2001. i priznanje ministra pravde u Vladi RS Vladana Batića da je kasnilo imenovanje predsednika okružnih sudova zbog sporih dogovora u DOS-u, *Glas javnosti*, 7. 9. 2001.god.

11 Vidi: *Glas javnosti*, 9. 7. 2002. god.; takođe, *Politika*, 5. 2. 2003. god; zatim, Saopštenje Odeljenja Društva Srbija u Beogradu, *Politika*, 1. 3. 2003. god.

12 Ministar pravde u Vladi Srbije nije našao za shodno da makar jednom poseti Vrhovni sud. Vidi: Intervju Leposave Karamarković, *Studio B*, 28. 2. 2003. Takođe nije našao za shodno da učestvuje u savetovanju sudija Srbije i tu izloži eventualne primedbe na rad pravosuđa. Vidi: *Bilten sudske prakse*, br. 4. 2002, str. 59

U slučaju kada na neku sudsku instancu ne može da se izvrši pritisak i kada ona donese neku odluku protiv trenutne volje ili interesa vršilaca vlasti, ili, pak, dela te vlasti, to tada kod njih stvara nervozu. Sud se tada (iako u njemu sede njihovi dojučerašnji partijski drugovi) nipodaštava i omalovažava. To potvrđuju mnoge činjenice. Ilustracije radi navešću samo neke. Povodom presude Saveznog ustavnog suda o oduzimanju poslaničkih mandata DSS-a sledi nekoliko karakterističnih izjava pripadnika nove demokratske vlasti. Ministar pravde u republičkoj vladi Vladan Batić: „Nepostojeći sud nepostojeće države ne može da donosi nikakve validne odluke” (*Politika*, 27. 7. 2002). Predsednik skupštine Vojvodine Nenad Čanak: „Odluka SUS-a je ništavna” (*Glas Javnosti*, 27. 7. 2002). Potpredsednik DS i potpredsednik Skupštine Srbije Gordana Čomić: „Nepoštovanje odluka Saveznog ustavnog suda ne povlači nikakve posledice”. Zatim, funkconer GSS-a izjavljuje: SUS je „sud sumnjivog autoriteta” (*Glas Javnosti* 28. 7. 2002). Citirane izjave o najvišoj sudskoj instanci čija je funkcija ocena i kontrola ustavnosti zakona i podzakonskih akata, a samim tim i kontrola izvršne i zakonodavne vlasti, same za sebe dovoljno govore.

Kada pritisak na pravosuđe, u pojedinim slučajevima, ne uspe, „nova” vlast diže buku oko toga kako ga, po hitnom postupku, treba lustrirati – verovatno sada po novoj (*moralno političkoj podobnosti*). Pri čemu lustracija (*lustratio* – svečano čišćenje od grehova, čišćenje žrtvom) u ovom slučaju podrazumeva ne samo čišćenje i žrtvovanje političkih protivnika i neistomišljenika, već i svih onih koji zastupaju i brane nezavisnost pravosuđa. Jedan od razloga lustracije sastoji se u tome što mesto sudije postaje naročito aktuelno zbog toga što društvene promene u pravosuđu moraju zarad pravičnosti ići u susret većoj diskrecionoj vlasti sudija prilikom tumačenja i primene zakona (Čavoški). Zato preko izbora sudija, sada lustracije, vršioci izvršne vlasti vrše pritisak na pravosuđe, i to kratkoročno, kako bi svoju vlast na duže vreme apsolutizovali i oslobodili konkurencije sudske vlasti, i dugoročno, jer na taj način žele da se zaštite kada padnu s vlasti, preko svojih ljudi u pravosuđu, od eventualnog sutrašnjeg sudskog gonjenja za svoje činjenje za vreme vršenja vlasti. Drugo, da zaplaše ne samo svoje sadašnje i potencijalne političke protivnike i neistomišljenike, već i sve one nezavisne pojedince koji drugačije misle od vršilaca vlasti. Treće, ako sutra vršioci vlasti, da bi na njoj ostali, budu „primorani” da pokradu izbore radi „nastavljanja započetih reformi”, zato im je nužno potrebno servilno sudstvo. Četvrti razlog možemo tražiti u činjenici da se većina vršilaca dosovske vlasti vraća svojim mladalačkim (a neostvarenim) komunističkim, ili, pak, u najboljem slučaju, socijalističkim idealima. (Kako je u to vreme prošlo pravosuđe više je nego poznato.) Na to nas upućuju izjave aktera vlasti. Primera ima na pretek. U slučajevima kada se dogodi da vršiocima izvršne ili monetarne vlasti ne odgovaraju sudske presude trenutnim političkim interesima tada su one van „svake logike i pameti” (M. Dinkić, *Borba*, 21. 11. 2001), ili, pak, pravo može postati „ujdurma, a ne pravo” (B. Đelić, *Dnevnik*, RTS, 21. 11. 2001). Kada dođe vreme da pravosuđu, zbog neispunjenih očekivanja, treba žešće zapretiti, s najvišeg mesta se kaže da Vrhovni sud Srbije „trguje presudama” (Z. Đinđić, B92, 26. 12.

2002). Ovim izjavama i čestim pretnjama sudijama¹³ (počev od lustracije pa do pozivanja na kolektivna preslišavanja) ruini se poljuljani autoritet sudija i ruši i onako krhka nezavisnost pravosuđa.¹⁴

Kada pravo treba zaobići i to u propagandnoj retorici opravdati, tada se bez imalo ustezanja, u već viđenom demagoško-propagadnom maniru izjavljuje „građane ne interesuje procedura”, njih interesuju konkretni rezultati (Z. Đinđić, *Dnevnik*, RTS, 5. 2. 2003), a te rezultate možemo da ostvarimo samo mi. Da bi se pravosuđe ponovo stavilo pod političku kontrolu ne biraju se sredstva. U propagandnim nastupima to se pravda „političkim pragmatizmom”. Zato nepunih šest meseci po prvosnažnosti seta zakona o pravosuđu, koji su davali nužan uslov za nezavisnost pravosuđa, na predlog Vlade, bez najave i rasprave, po hitnom postupku usvajaju se njihove izmene i dopune.¹⁵ Ove dopune (koje je kasnije Ustavni sud Srbije osporio, zbog koje je zaoštre na bitka između sudske i izvršne vlasti, koju je sudska vlast izgubila) oduzimaju moć tek uspostavljenom Velikom personalnom veću i Visokom savetu pravosuđa i vraćaju kontrolu nad pravosuđem ministru pravde i vladajućim strankama, odnosno Odboru za pravosuđe republičke skupštine, a to znači političkoj vlasti. Te promene su, prema mišljenju struke, vraćale pravosuđe više od deset godina unazad i više su nego pogubne za „nezavisnost sudova i suspenduju sudsku vlast” (V. Šupica, *Danas*, 31. 7. 2001).

Zbog ovog neuspeha izvršne vlasti u kontroli pravosuđa pokrenuta je, uz pomoć orkestriranih medija, neviđena kampanja protiv njega. Jedna od stavki ove kampanje jeste, kada vršiocima vlasti ne odgovaraju pojedine sudske odluke, liferovanje afera (L. Karamarković, *Studio B*, 28. 2. 2003). (Liferovanje afera uz konstantne pretnje medijima inače je specijalnost nove dosovske vlasti.) Te afere imaju višestruku namenu.¹⁶ One treba, prvo, da promovišu pojedine, najčešće minorne, stranke iz koalicije i da drže tenziju u javnosti (po principu: koga nema u javnosti taj ne postoji); drugo, da što više kompromituju pravosuđe i da opravdaju, od strane vlasti željenu, lustraciju (čitaj političku podobnost); treće, da do te mere zamute stvari u društvu da se dobro predstavi kao zlo i obratno i na taj način da obesmisle

13 Ministar pravde Vladan Batić, očito nezadovoljan nekom (konkretnom) odlukom suda, izjavljuje: „Neću komentarisati sudsku presudu”. Da bi nakon nekoliko izgovorenih rečenica bahato dodao: „Sve će sudije, bez izuzetka, proći lustraciju!” *Studio B*, Vesti u 10, 24. 2. 2003. god.

14 Slično se dešavalo i u Mađarskoj (samo što je to tamo doživelo široku osudu) – predstavnici izvršne i zakonodavne vlasti javno su komentarisali sudske odluke. To je okarakterisano kao mešanje izvršne i zakonodavne u sudsku vlast, koje dovodi u pitanje nezavisnost sudstva. Zbog toga su u decembru 2001. god. uputili protest mađarska i budimpeštanska advokatska komora i Nacionalno udruženje tužilaca, koji su potpisale i mnoge poznate ličnosti.

15 *Službeni glasnik RS*, br. 42/2002. Ali zbog opstrukcije izvršne a preko nje i zakonodavne vlasti Veliko personalno veću i Visoki savet pravosuđa ni do današnjih dana (početak marta 2003.) nisu konstituisani.

16 Jedan od razloga pokretanje afere jeste što je kod okružnih sudova i Vrhovnog suda Srbije primljeno 7.266 tužbi kojim se pokreće upravni spor protiv konačnih akata organa uprave. To znači dosovske vlasti. Vidi: *Bilten sudske prakse* (2002), no. 2, str. 41

političku scenu (izbore, parlament, itd.); četvrto, da naude svojim političkim protivnicima, a po mogućnosti i da ih kompromituju; i, peto, da skrenu pažnju javnosti s dugih gorućih društvenih problema.¹⁷ Zatim, life-rovanjem afera nastoje da preko medija utiču na predstojeće sudske odluke prema njihovom htenju i trenutnom političkom interesu. Naposletku, kako je mnogima ovo prvo i poslednje vršenje vlasti (na što upućuju mnoga javnomnjenjska istraživanja), lustracija pravosuđa kao uvod u opštu lustraciju neophodna im je, kako bi se obračunali sa svojim sadašnjim i potencijalnim političkim protivnicima.

Napadajući pravosuđe i interpretirajući Ustav i zakone u skladu s političkim interesom, ili po sopstvenom nahođenju, izvršna i zakonodavna vlast (jer je zakonodavna kako sada stoje stvari podređena izvršnoj) pokazuje, kao i svi revolucionari, nesprijetnost da svoje činjenje ograniče pravnim normama. Time se stavljaju iznad prava. Drugačije rečeno, politika vršilaca vlasti prema pravosuđu dokazuje: prvo, da „za njihovu pravnu državu i njihov pojam prava važi izreka: »A pravo treba poglavito da znači ono što hvalimo moj prika i ja.« (Šmit)”, odnosno, kako je još Josip Broz govorio „da se ne treba držati paragrafa kao pijan plota”¹⁸. I drugo, njihov, pre svega, komunistički način mišljenja potvrđuje davno poznatu istinu da se ni jedna vlast nije dobrovoljno odrekla kontrole pravosuđa – ona na to *mora i može* biti naterana isključivo od strane građana.

IV

Imajući kazano u vidu ono potvrđuje našu tezu da je priča o nezavisnom pravosuđu, od strane vršilaca vlasti, prazna propagandna retorika. Posebno ako imamo u vidu činjenicu, na koju upućuje Montesquije, da je sudska vlast najslabija od sva tri tipa vlasti, ona je najčešće „nevidljiva i ništavna” (*O Duhu zakona*). Savremenim rečnikom kazano njen je legitimitet „tanak”, zato se, između ostalog, teže obezbeđuje njena nezavisnost (u nekim od država SAD, sudije se biraju, da bi im se ojačao legitimitet, neposredno na izborima). Pre bi se moglo reći da je sasvim normalno da nova dosovska vlast, zbog svojih interesa, ne može da shvati i prihvati, prvo, jedno od ključnih liberalnih načela da sudska vlast mora imati pravo da kontroliše izvršnu i zakonodavnu (Humbolt) a ne obrnuto, i drugo, da ona prenebegava, ne vidi, ili neće da vidi, postupke i činjenje dela bivšeg režima. Ona to radi, pre svega, zbog toga da bi: prvo, optužila i degradirala pravosuđe, i, drugo, zbog sledećeg koraka, a to je da ona, takođe, treba da prenebegne činjenje

17 Afera u pravosuđu lansirana je u vreme kada Skupština Vojvodine (čiji sastav ne odražava izbornu volju građana) pokreće usvajanje konstitutivnog akta, odnosno ustava pokrajine.

18 Ovog gesla se nije držao samo Josip Broz već i novorevolucionari iz DOS-a. Primera ima i previše a navešćemo samo dva: „Kako je moguće da se držimo Ustava i principa ...” vajka se Nenad Čanak, *Nedeljni telegraf*, 17. 7. 2001. Ili: „Ne može se iz autokratije u demokratiju preći tako što će se poštovati Ustav, zakon i propisi iz autokratije”, Milan Protić, *NIN*, 30. 7. 2001.

svojih pripadnika (koji imaju svoju predistoriju), počev od korupcije do kriminala. Time se degradira pravni poredak zemlje i ruši ionako krhko poverenje u ustanovu pravosuđa. Sve se to čini kako bi se lakše našlo opravdanje za stavljanje pravosuđa pod sopstvenu kontrolu. (Na gotovo identičan način stavljaju se pod političku kontrolu i druge društvene ustanove.) Istovremeno uvodi se pravilo da i sledeća vlast, po ugledu na nju, započne na isti, ili sličan način, uvođenje svoje „vladavine prava“, i tako u nedogled.

Manjinska prava i antiliberalizam

I

Dobar deo naših javnih poslenika, među koje ubrajam i teoretičare, tretira manjinska prava kao nužni deo liberalno-građanske države. Štaviše, po njima ispada da važi pravilo – država je liberalnija ukoliko su u njoj manjinska prava veća i ukorenjenija. Ovakvo stanje stvari zahteva podrobnije razjašnjenje odnosa liberalno ustrojene države prema manjinskim pravima.

U liberalno-građanskoj državi prava se stiču na osnovi koja je bitno drugačija od one kojom se regulišu manjinska prava. Liberali su radikalno kritički nastrojeni prema etno-nacionalnoj državi. Bit ove države sastoji se u tome što njen formalno-pravni oblik odlučujuće zavisi od kulturno-etničkog identiteta dominantnog dela njene populacije. Utoliko ona počiva na primordijalističkoj interpretaciji nacije kao zajednice ljudi koji imaju zajedničko poreklo, kulturu i istoriju. Zajednička tradicija koja je u osnovi ovakvog poimanja nacije ne može se prepustiti privatnoj sferi, već se mora pravno-institucionalno štititi pošto predstavlja supstancijalni, tj. kulturno-etnički temelj države.

Nasuprot ovakvom pristupu, liberali pravno-politički oblik države ne vezuju za kulturno-etničku strukturu stanovništva. Oni polaze od načela o radikalnom odvajanju pravne ravni od kulturno-etničke sfere. Sledstveno tome, pravo se desupstancijalizuje, tj. do kraja formalizuje, a tradicija otpravlja u sferu privatnog, tj. društva. Stoga liberalne države, ma koliko se razlikovale po kulturno-etničkoj strukturi stanovništva, imaju jedan te isti bazični formalno-pravni okvir: one su kulturno-etnički neutralne i njima odgovara, umesto kulturno-etničkog, jedino državno-teritorijalno, tj. čisto pravno poimanje nacije. Dakle, nacionalnost se izjednačava sa državljanstvom – svi pripadnici neke države, bez obzira na svoju kulturno-etničku pripadnost, iste su nacionalnosti. Jedva da je potrebno i pominjati da se u tako ustrojenoj državi mogu priznavati samo individualna prava jer ona, kao univerzalna, ne proističu iz kulturno-etničkog pripadništva. Svako dodeljivanje kulturno-etničkim grupama posebnih prava predstavlja odstupanje od bazičnog liberalnog pravila o razdvajanju pravno-političkog od kulturno-etničkog identiteta. Ovakav stav liberala prema tom problemu nije bio posledica njihovog nipoštaštavajućeg odnosa prema pitanjima kulturno-etničkog pripadništva, niti njihove odbojnosti prema kulturnom pluralizmu. On je proizlazio iz njihovog uverenja da individualistička paradigma na posredan način štiti i grupe, jer



1 Politički filozof, priređivač zbornika *Nacija, kultura i građanstvo*

garantuje bazična i politička prava svim pojedincima nezavisno od toga kojoj grupi oni pripadaju: bazična ljudska prava, u koja spada i sloboda udruživanja, upražnjavaju se – smatraju oni – u zajednici sa drugima i tako obezbeđuju grupni život u svojoj njegovoj raznovrsnosti.

U društvenoj realnosti, ustavnopravno ustrojstvo SAD je najbliže predloženom liberalnom modelu. Naime, ma koliko da se stanovnici Amerike kulturno-etnički međusobno veoma razlikuju, oni imaju jedan te isti javni identitet: svi su oni Amerikanci po nacionalnosti, tj. svaki državljanin Amerike jeste Amerikanac po nacionalnosti, bio on etnički Englez, Namac, Španac ili Kinez. To je moguće jedino zbog toga što su u ovoj zemlji kulturno-etnički i državno-politički identitet radikalno rastavljeni, tj. zbog toga što se u njoj bazični ustavni principi i iz njih izvedene političke institucije nimalo ne prilagođavaju kulturno-etničkoj strukturi stanovništva. Ustav i zakoni SAD ne poznaju takve kategorije kao što su etničke i nacionalne manjine, posebna kulturna i politička prava, srazmerna zastupljenost etničkih i nacionalnih manjina u parlamentu i tome slično. Ako na nivou fakticiteta, bar po samorazumevanju određenih društvenih grupa, etničke i nacionalne manjine postoje, one nisu formalno priznate. Štaviše, svaki pokušaj tih društvenih grupa da izdejsvuju javno priznanje branioci američkog sistema obeležavaju kao pokušaj „tribalizacije” američkog društva, kao pretnju pravnom i političkom identitetu Amerike, tj. njenom ustavu i zakonima koji su „slepi” za kulturno-etničke i rasne razlike između ljudi. Zbog toga, gledano sa formalne strane, tu vlada pravilo jednakog tretmana svih i zbog toga tu u punoj meri funkcioniše načelo jedan čovek – jedan glas. Sličan slučaj je i sa Francuskom, kad je reč o odnosu pravopolitičke i kulturno-etničke sfere.

Indikativno je da naši javni poslenici koji se predstavljaju kao zaštitnici manjinskih prava i, istovremeno, kao poklonici liberalne orijentacije, često navode Ameriku kao realnoistorijski primer demokratske građanske države i zemlje radikalnog individualizma, a pri tome prećutkuju da u njoj, i pored njenog takvog karaktera, ne postoje grupna prava etničkih i nacionalnih manjina. Time se zapravo doprinosi stvaranju klime da su manjinska prava nešto samorazumljivo, nešto što predstavlja nužni momenat liberalno-građanske države: kao da moderne demokratije ne može biti bez manjinskih prava. U takvim okolnostima retko se ko pita: nije li jedan od bitnih razloga nadmoćnog položaja SAD u odnosu na Evropu i taj što je ona, kao zajednica građana, dosledno sledila paradigmu individualnih prava, neopterećena problemima grupnih manjinskih prava?

II

Odnos međusobne napetosti između građanske države i manjinskih prava proističe iz činjenice što kulturno-etnički princip nije konstitutivni princip građanske države, dok, s druge strane, on predstavlja osnovu za dodelu manjinskih prava preko kojih kulturno-etničke grupe postaju konstituens državopolitičke sfere. Građanska prava se stiču *nezavisno* od kulturno-etničkog pripadništva, dok manjinske grupe mogu steći posebna prava samo na osnovu pozivanja na to da one svojoj kulturno-etnički identitet mogu sačuvati jedino ukoliko se

on štiti institucionalno-pravnim sredstvima. Građanska prava ne stičem kao Srbin, Mađar, Albanac, niti kao pripadnik bilo koje kulturno-etničke grupe; dok posebna kulturna ili politička prava stičem upravo kao Srbin, Mađar, Albanac, tj. kao pripadnik određene kulturno-etničke grupe. Tek sticanjem ovih prava, određena kulturno-etnička grupa postaje relevantna za javnu, tj. državno političku sferu, čime i kulturno-etnički princip postaje deo konstitutivnih načela neke države. Drugim rečima, dok građanska prava ni na koji način ne ugrožavaju razdvojenost državno-političke od kulturno-etničke sfere kao osnovno načelo građanske države, dotle manjinska prava dovode u pitanje upravo to načelo, i time modifikuju u ovoj ili onoj meri karakter te države, zavisno od tipa manjinskih prava. Što su manjinska prava šira odnosno veća, to ona bitnije menjaju karakter građanske države, unoseći neliberalne elemente u nju. Po zastupnicima manjinskih prava, razlike između kulturnih identiteta nisu nešto prema čemu država treba da se odnosi neutralno, kao što to smatraju zagovornici liberalnog učenja, već nešto čemu se pravno-politički identitet države mora prilagoditi (prilagođavanje kulturnim razlikama). To implicira odstupanje od liberalnog modela jer dodeljivanje posebnih prava na osnovu kulturnog pripadništva znači odstupanje od jednakog tretmana, čime država i formalno prestaje da se postavlja kao neutralna instanca jer se ne odnosi ravnodušno prema razlikama između posebnih kultura. Time država i sama zadobija multikulturni identitet, tj. uspostavlja se ne samo kao država građana, već i kao država različitih kulturno-etničkih zajednica ili nacija u kulturno-etničkom smislu.

Između građanske države i manjinskih prava ne može postojati nikakva konceptualna (nužna), već samo istorijsko-kontingentna veza: manjinska prava, naime, ne mogu ni na koji način proizilaziti iz same koncepcije liberalne države, već ona mogu postati njen sastavni momenat samo pod pritiskom vankonceptualnih, tj. konkretno-istorijskih, kontekstualnih razloga, ali i to pod uslovom da ta posebna prava određenih kulturno-etničkih zajednica ne ugroze bazične pretpostavke građanske države kao takve: primat individualnih prava, jedinstveni pravno-politički identitet države, sloboda kretanja robe, kapitala, radne snage i usluga na čitavoj njenoj teritoriji. Da je to tako, potvrđuje i činjenica da ni u jednoj evropskoj državi u kojoj postoje manjinska prava nisu dovedene u pitanje navedene pretpostavke svake liberalno-građanske države.

Interpretirajući manjinska prava kao nužni elemenat građanske države, naši samozvani liberali ne primećuju da oni kulturno-etnički pojam nacije, koji su izbacili na „velika vrata”, uvode „kroz prozor” svojim radikalnim permisivizmom u pogledu posebnih kulturnih i političkih prava. Prezir prema kulturno-etničkom pojmu nacije i radikalna apologija manjinskih prava ne idu zajedno, jer šta je drugo ideologija radikalnog multikulturalizma koja odobrava visoki stepen političke autonomije manjinskim grupama, do zahtev za uspostavljanje „mini” etnonacionalnih država čija će biti bitni formalno-pravna zaštita vlastitog kulturno-etničkog identiteta i vlastite tradicije i koja će svoju političku zajednicu posmatrati kao primarnu, a vrednosti i funkcije šire zajednice kao nešto što je „izvedeno”?

Zavedeni iluzijom o prestabiliziranoj harmoniji između liberalne koncepcije države i manjinskih prava, naši kvaziliberali ne mogu da postave pitanje: do

koje tačke manjinska prava mogu imati integrativnu funkciju, utoliko što omogućavaju manjinama da osećaju širu političku zajednicu kao svoju, a od koje tačke postaju dezintegracioni faktor jer vode potiskivanju primata individualnih prava, „tribalizaciji” društva i razaranju minimuma zajedničkog pravno-političkog identiteta države. To pitanje u svetu inače ne postavljaju samo istinski liberali, već i umereni multikulturalisti. Tako jedan od korifeja umerenog multikulturalizma ili, ako se hoće, umerenog liberalizma, Vil Kimlika ističe sledeće u knjizi *Multikulturalno građanstvo*: „Iako polietnička i reprezentaciona prava mogu doprinositi društvenoj integraciji i političkom jedinstvu, prava na samoupravu mogu ozbiljno dovoditi u pitanje integrativnu funkciju građanstva. I reprezentaciona prava oštećenih grupa i polietnička prava imigrantskih grupa odnose se prema široj političkoj zajednici kao prema nečemu što nije problematično; pomenute grupe nastoje da se pomoću tih prava u većoj meri uključe u nju. Zahtevi za samoupravu, međutim, izraz su želje da se oslabe veze sa širom zajednicom i da se dovede u pitanje njena vlast... U slučaju prava na samoupravu, šira politička zajednica ima uslovniju egzistenciju. Nacionalne manjine smatraju da su one osobeni „narodi”, sa inherentnim pravima na samoupravu. Iako su one u datom momentu deo šire zajednice, ta činjenica, po njihovom shvatanju, ne negira njihovo izvorno pravo na samoupravu. Tu je pre reč o prenošenju određenih aspekata njihovih ovlašćenja na širu državnu zajednicu, pod uslovom da druga ovlašćenja ostaju u njihovim rukama. U tom slučaju vlast šire zajednice posmatra se kao nešto što je izvedeno.”

Dakle, Kimlika razlikuje tri vrste posebnih kulturnih i političkih prava. Kao prvo, polietnička prava koja omogućuju izražavanje kulturno-etničkog identiteta. Tu se pre svega misli na identifikaciona, tj. identitetska prava (jezička prava, nacionalni simboli i slično) i na finansijsko pomaganje i pravnu zaštitu specifičnih kulturnih praksi kulturno-etničkih grupa. Kao drugo, specijalna reprezentaciona prava, tj. obezbeđivanje određenog broja mesta za kulturne grupe u centralnim institucijama države (parlament, javne službe itd.) I napokon, prava na samoupravu, pri čemu se tu misli na različite oblike prenošenja vlasti sa centralnog nivoa na manjinske kulturno-etničke entitete u cilju osiguravanja razvoja njihovih osobenih kultura, što može uključivati različite forme autonomije i teritorijalne jurisdikcije.

Naravno, najsporniji je ovaj poslednji tip prava jer je integrativnu funkciju prethodne dve vrste prava lakše pokazati. Prava na samoupravu mogu, pogotovo ako su prekomerna, ohrabrivati manjinske grupe da sebe posmatraju kao separatne entitete kojima je inherentno pravo da u potpunosti upravljaju same sobom što može postati izvorisšte zahteva da se sve veći broj funkcija šire države prenosi na nivo manjinskih zajednica, čime se one sve više postavljaju kao „države u državi”, kao u sebe zatvoreni, samodovoljni identiteti koji, kao takvi, mogu ugrožavati osnovne slobode u modernim društvima: slobodu kretanja ljudi, roba, kapitala i usluga. U krajnjoj liniji, te tendencije mogu dovesti i do secesije tih manjinskih grupa. Drugim rečima, ekspanzija te vrste manjinskih prava može dovesti u pitanje i minimum pravno-političkog identiteta zajedničke države. Kimlika tačno primećuje da ovaj tip prava kao oblik diferenciranog građanstva, deli „narod” na separatne narode, od kojih svaki ima

svoja istorijska prava, teritorije i ovlašćenja, tj. svoju političku zajednicu koja se prema vlasti šire političke zajednice ne odnosi kao prema nečemu što ima prvenstvo nad vlašću užih zajednica.

Generalno gledano, kritičari apologeta manjinskih prava upućuju na činjenicu da grupnodiferencirana prava mogu potkopavati osećanje zajedničkog građanskog identiteta koje drži građanstvo na okupu. Multikulturno građanstvo može biti izvor društvenog nejedinstva i unutrašnje nestabilnosti i tako voditi rastakanju zemlje ili bar znatnom redukovanju spremnosti građana na uzajamnu solidarnost koja se pokazuje nužnom za funkcionisanje demokratije. Po mnogim liberalima, jedini način da se razvije zajednički građanski identitet jeste uspostavljanje kulturno neizdiferenciranog građanstva. Po njihovom gledištu, građanstvo je, po definiciji, tretiranje ljudi kao pojedinaca koji imaju jednako pravo pred zakonom. To je ono što razlikuje demokratsko građanstvo od feudalnih i drugih premodernih stanovišta po kojima je politički status ljudi determinisan njihovim religioznim, etničkim, kulturnim i klasnim članstvom. Otuda Džon Porter insistira na tome da je „organizacija društva zasnovana na pravima koja se izvode iz grupnog pripadništva u oštroj kontradikciji sa konceptom društva zasnovanim na građanskom principu”. Natan Glazer, referirajući na američki kontekst, primećuje da ako bi grupe bile podsticane samim modelom građanstva (misli se na multikulturno građanstvo) da se okreću samima sebi i da se usredsređuju na međusobne razlike, onda bi „težnja ka široj međusobnoj solidarnosti svih Amerikanaca bila napuštena”.

Ako se izuzmu antiliberano nastrojeni radikalni multikulturalisti – koji, pošto se implikacije njihovih teza do kraja domisle, zagovaraju svet sastavljen od mnoštva u sebe zatvorenih *monokulturnih* entiteta i time reafirmišu kultuno-etnički pojam nacije – nema nijednog ozbiljnijeg teoretičara koji ne tematizuje opasnosti koje po državu u sebi nose manjinska prava.

III

Kad je reč o Srbiji, autor ovih redova smatra da, zahvaljujući specifičnoj tradiciji na njenim prostorima, bazični liberalni model treba korigovati elementima multikulturnog modela. Drugim rečima, Srbija ne treba da bude samo država građana, već i država u kojoj manjine treba da imaju i određena posebna prava. Bez tih prava manjine bi teško mogle osećati Srbiju kao svoju državu, tj. integrisati se u širu globalnu zajednicu, što bi moglo postati izvor permanentnih međuetničkih napetosti. Da je to tako, svedoči naše dosadašnje istorijsko iskustvo. S druge strane, ukoliko Srbija hoće da donese ustav u duhu evropskog konstitucionalizma, ustavopredlagači moraju da gledaju da posebna manjinska prava budu takvog karaktera i obima da ne eliminišu elementarne pretpostavke liberalno-građanske države kao takve. Konkretnije rečeno, ne sme se dozvoliti da posebna manjinska prava dovedu u pitanje izvorni karakter vlasti u Republici, njen teritorijalni integritet, efikasnost odlučivanja njenih organa, primat individualnih prava, slobodu kretanja robe, kapitala, ljudi i usluga. Ne sme se gubiti iz vida činjenica da posebna prava, iako mogu potpomoći integraciji manjina u širu zajednicu, isto tako mogu, ukoliko su prekomerna, dovoditi u pitanje

društveno jedinstvo, zajednički pravno-politički identitet države kao celine i efikasnost funkcionisanja globalne zajednice. Da i ovo poslednje može biti izvor međuetničkih napetosti i voditi uspostavljanju podozrenja većinskog etnosa prema manjinama, kao i tendencijama ka uspostavljanju etnonacionalne države – o tome isto tako svedoči naše dosadašnje istorijsko iskustvo.

Kao što nije sporno da manjinska prava mogu do određenog stepena imati integrativnu funkciju i biti spojiva sa bazičnim liberalnim principima individualne slobode i socijalne pravde, isto tako nije sporno da od određene tačke ona mogu potkopavati zajednički građanski identitet bez kojeg je nezamisliva liberalna država. Postoji zamašna empirijska evidencija u prilog tezi da razlike u pogledu kulturno-etničkog identiteta, ukoliko se previše politizuju, mogu predstavljati barijeru široj solidarnosti i „građanskom patriotizmu” bez kojih ne može funkcionisati moderna demokratija. Kulturno-etničkim razlikama treba se prilagođavati samo do onog stepena do kojeg to prilagođavanje stimuliše njihovu interakciju. Cilj uvođenja posebne zaštite kulturnih i nacionalnih manjina nije njihovo izolovanje od uticaja šire zajednice i sveta uopšte, već omogućavanje manjinama da na ravnoj nozi komuniciraju sa većinskom grupom i njenom kulturom. Stoga, upravo u interesu razvoja posebnih kultura ne treba da ih ograđujemo „kineskim zidom” i odsecamo od „opšteg pravca kretanja sveta”. U suprotnom, utire se put segregacionizmu, pukom suprostavljanju jednih partikularizama drugima, što vodi njihovom *getoiziranju*. Prilagođavanje koje bi ignorisalo tu činjenicu vodilo bi takvoj institucionalizaciji kulturnoetničkih posebnosti zahvaljujući kojoj bi se te posebnosti postavljale kao samodovoljni entiteti koji zajedničku državu posmatraju kao privremeni *modus vivendi*. Posebna prava za manjine predstavljaju korektiv, u našem slučaju poželjni, bazičnih liberalnih načela, a ne njihov suštinski momenat, tako da bi radikalizacija tih prava dovela, ne do korigovanja, već do ukidanja tih načela. Rezultat primene radikalnog multikulturnog modela u Bosni i Hercegovini – ma koliko da je ona u datom kontekstu nužna – nije bio uspostavljanje građanske države već, suprotno, specifična tvorevina bez bitnih dimenzija građanske države. Otuda oni koji kod nas zastupaju krajnji permisivizam kad je reč o manjinskim pravima propagiraju, svesno ili nesvesno, bosanski model etničkih entiteta za Srbiju.

Ukoliko Srbija namerava da se priključi EU, onda i na planu manjinskih prava treba slediti evropske standarde. One koji uvek iznova ističu da bi našim manjinama trebalo obezbediti posebna prava koja daleko nadmašuju te standarde trebalo bi označiti ne kao liberale već kao antiliberale jer, kad se bolje pogleda, oni zapravo samo prividno drže do individualnih prava. Da ne bih, kad je reč o Srbiji, ostao samo na uopštenom nivou, reći ću, na kraju i to, da smatram da manjine ovde treba da dobiju ono što Kimlika naziva polietničkim i reprezentacionim pravima. To, naravno, ne znači da sam protiv svakog koncepta regionalizacije Srbije koji uključuje i prava na samoupravu, tj. određeni stepen autonomije. Jer, koncept regionalizacije implicira određeni stupanj decentralizacije vlasti koja ne mora da se zasniva etničkim kriterijumima. Ovome bih na kraju dodao i to da će manjinska prava imati integrativni efekat, samo pod uslovom da se Srbija konsituiše kao država u kojoj će se institucionalno jemčiti individualna prava, podela vlasti, posebno nezavisno pravosuđe, i tržišna pravila igre.

Restrikcije u finansijskom sektoru

Ovim člankom želimo da skrenemo pažnju javnosti na uzroke jednog od ključnih problema naše privrede – nedostatka kapitala – koji svakako predstavlja jedno od osnovnih ograničenja za naš dalji privredni razvoj. Neminovno smanjivanje obima privredne aktivnosti u preduzećima koja ne mogu da posluju pod tržišnim uslovima mora biti izbalansirano otvaranjem novih preduzeća. Međutim, na našem tržištu skoro da ne postoje dugoročni krediti za privredu, dok su kratkoročni krediti privredi retki i skupi, a skoro je nemoguće dobiti kredit za nova ulaganja. Koji su uzroci ovakvog stanja?

Zakonska regulativa ove oblasti, kao i reforma bankarskog sektora, u nadležnosti je Narodne banke Srbije. Brojne restriktivne mere, iz straha za očuvanjem finansijske stabilnosti ili deviznog kursa, dovele su do suprotnog efekta – monetarna stabilnost je postignuta po cenu gušenja finansijskog sektora, a time i destimulisanja razvoja privrede. Nadamo se da će skretanje pažnje na očigledne i neosporne negativne efekte regulative bankarskog sektora navesti NBS da razmotri štetne posledice svoje politike.

Nezavisnost centralne banke vs. zavisnost privrede

Svakako da je nezavisnot centralne banke od vlade osnovna postavka zdravog funkcionisanja finansijskog sistema jedne države. Međutim, nezavisnost NBJ/NBS nikako ne znači izolovanost finansijskog sektora od ostatka privrede, kao što je to slučaj kod nas – razvoj našeg bankarskog sektora je, do sada, bio potpuno izolovan od razvoja preostalog dela privrede. Posledica takvog nedostatka interakcije je otežano ostvarivanje jedne od njegovih osnovnih funkcija – kreditne aktivnosti. Budući da je trend opadanja privredne aktivnosti kod nas odavno dostigao alarmantne razmere, a da se, kao rezultat restriktivne politike NBS, bankama ne isplati da daju kredite, svakako da je od ključnog interesa za dalji razvoj naše privrede da se ovaj problem javno postavi.

Neosporno je da ekonomsku, pa time i političku autonomiju NBS treba negovati prevashodno u domenu vođenja monetarne politike. Međutim, očigledan uspeh NBS u smislu očuvanja kursa dinara se postavlja kao štit kojim se neopravdano pravdaju i ostale odluke NBS, koje, kao što ćemo videti, pokazuju zapanjujuće odsustvo sluha za potrebe razvoja naše privrede u celini. Naprotiv, privreda u kojoj je skoro **nemoguće** dobiti kredit za otvaranje novog preduzeća bi svakako dobila dijagnozu ozbiljno bolesnog finansijskog sektora. Ako je to privreda u tranziciji, kao naša, kojoj je jedini uslov opstanaka razvoj novog privatnog sektora, onda nikako nije jasno zašto se ovaj problem nikako ne rešava.

Restriktivna politika NBS se pravda brigom za održavanje stabilnosti finansijskog sektora, makroekonomkse stabilnosti i održanja kapitalnog

računa. Naravno, stabilnost „fluktuirajućeg“ kursa dinara je direktno povezana sa upravo navedenim elementima. Iako ekonomska teorija nema definitivan odgovor na pitanje kada je optimalno otvoriti kapitalni račun, analiza odgovarajuće regulative zemalja u tranziciji u našem okruženju pokazuje da u prethodnom periodu niti jedna nije imala toliko restriktivna zakonska rešenja kao ova koja su kod nas trenutno na snazi. Dakle, kako je u ekonomskoj teoriji razrešena dilema da li liberalizacija, odnosno veća konkurentnost u finansijskom sektoru dovodi do nestabilnosti sektora u privredama u tranziciji?

Konkurencija vs. stabilnost finansijskog sektora

Za razliku od ostalih sektora u kojima potpuna konkurencija praktično predstavlja preduslov efikasnosti i rasta, nivo konkurencije u finansijskom sektoru se ne može posmatrati izolovano i mora biti u funkciji dobro postavljene strukture podsticaja koja predstavlja osnov zdravog finansijskog sistema. Šta to znači? Zdrav finansijski sistem mora obezbediti određeni nivo profitabilnosti finansijskim institucijama (tako da marginalni troškovi ne prevaziđu marginalni prihod), što njih podstiče da posluju ne ulazeći u previše rizične poslove. U suprotnom, jako visok nivo konkurencije u finansijskom sistemu može toliko da smanji zarade od poslova normalnog rizika da to stvara podsticaje za ulazak u rizičnije poslove, kojima se, „uz malo sreće“, može postići veća zarada. Ovakvo ponašanje povećava osetljivost finansijskog sistema na eksterne i interne poremećaje koji ga onda lako mogu gurnuti u krizu.

Ipak, dilema između konkurencije i stabilnosti postoji samo na kratak rok, tj. ako se kvalitet investicionih projekata uzima kao dat. Na duži rok, međutim, politika skupih kredita koja proističe iz ograničavanja konkurencije na finansijskom tržištu stvara negativnu strukturu podsticaja za poboljšanje kvaliteta investicionih projekata. Kvalitet investicionih projekata zavisi od motivacije menadžera, koja je direktno proporcionalna potencijalnoj profitabilnosti projekata, a koja bitno zavisi od troškova pribavljanja kapitala. Tako konkurencija na finansijskom tržištu, koja rezultira niskim troškovima pribavljanja kapitala, predstavlja osnovni preduslov razvoja dobrih investicionih projekata te rasta privrede u celini, a razvijena privreda predstavlja uslov stabilnosti finansijskog sektora.

Instrumenti kontrole konkurencije

Nivo konkurencije odnosno stepen otvorenosti bankarskog sistema određuje se prvenstveno analizom regulatornih barijera ulazu na tržište koje predstavljaju najosnovniji instrument ograničavanja konkurencije. Ovo ne podrazumeva samo ulazak stranih (o čemu će reći biti u kasnije), već i *de novo* domaćih finansijskih institucija. Ostali instrumenti obuhvataju propisani minimum osnivačkog kapitala za postojeće i nove finansijske institucije, kao i čitav niz uslova koji se mogu podvesti pod mere prudenčne prirode. Iako je određeni stepen zaštite zaista neophodan, upotrebu barijera ulazu kao jedinog instrumenta regulacije nivoa konkurencije u finansijskom sektoru prate

opasnosti od stvaranja iskrivljene strukture podsticaja, koji vode preusmeravanju menadžerskih napora za povećanja efikasnosti i smanjivanja troškova ka ostvarivanju povlašćenog položaja („rent-seeking behaviour”). Ako se tome svemu doda i nedostatak transparentnosti po pitanju kriterijuma za ulazak ili ostajanje na tržištu, tj. ostavljanje prostora za arbitrarnost po tom pitanju, opasnost od korupcije se mnogostruko povećava.

Ipak nivo konkurencije u sektoru usluga ne zavisi isključivo od broja finansijskih institucija koje u njemu posluju. Bitan indikator je i stepen konkurencije svih oblika finansijskog posredovanja (bankarskog i nebankarskog sektora). Ta konkurencija u okviru postojećeg finansijskog sektora može imati isto tako pozitivne rezultate kao i otvaranje sektora pod uslovom da je nebankarski sektor prešao određeni prag razvoja što je u ekonomijama u tranziciji redak slučaj. Na žalost ni kod nas nije bolji slučaj, te efekti restriktivne kreditne politike bankarskog sektora ne mogu biti ublaženi alternativnim oblicima zaduživanja na tržištu kapitala, jer zakon te oblike ne poznaje, o čemu će biti reči kasnije.

Takođe efekti konkurencije se mogu postići ne samo omogućavanjem ulaza, nego i postavljanjem jasnih pravila za povlačenje sa tržišta. U tom smislu, za privrede u tranziciji čiji su bankarski sistemi opterećeni velikim bankama kao ostacima prethodnog sistema, veoma je bitno postavljanje jasnih uslova opstanka na tržištu kako ni jedna banka ne bi bila „suviše velika da propadne”. U takvim situacijama država preuzima odgovornost za gubitke banaka, te se, kao rezultat, formira iskrivljena struktura podsticaja poslovanja banaka. Odlučan stav NBS po ovom pitanju je za svaku pohvalu kao kritičan impuls za dalji razvoj zdravog bankarskog sektora.

Čime je ograničena kreditna sposobnost bankarskog sektora kod nas?

Kamatne stope na (kratkoročne i skoro jedino dostupne) kredite su izuzetno visoke, mada u poslednje vreme imaju tendenciju pada. Međutim, stepen obezbeđenja banaka kod davanja kredita bi takođe trebalo da se uzima u obzir prilikom izračunavanja ukupnog nivoa kamatnih stopa, budući da su sredstva obezbeđenja „mrtva” sredstva sa stanovišta primaoca kredita. Važno je istaći da krediti često nisu dostupni upravo iz razloga što potencijalni klijent nema mogućnost adekvatnog obezbeđenja. Ovo je posebno slučaj sa kreditima za „start-up” projekte, dakle za nove preduzetnike koji bi trebalo da budu osnovni stub privrede u tranziciji.

Bankarski sektor nema značajnijih dugoročnih izvora te nema ni značajnijih dugoročnih plasmana privredi. Visok nivo kamatnih stopa na kratkoročne plasmane, pak, odražava visok rizik ulaganja, s jedne strane, i visoke troškove koje banka ima na kreditne plasmane, s druge strane.

Visok rizik ulaganja se može popraviti zakonskom regulativom kojom bi se obezbedio veći stepen naplate kredita – kroz dosledniju primenu tvrdih budžetskih ograničenja za sva preduzeća bez obzira na vlasnike, kao i efikasnijim sudskim postupkom kod prinudne naplate (apsolutno je neophodno

menjati Zakon o izvršnom postupku, kako bi se obezbedila veća sigurnost poverioca). Ovaj problem ima mnogo značajnije razmere ako se ima u vidu da banke svoj rizik ulaganja smanjuju time što veći deo kreditnih sredstava plasiraju stanovništvu, kod koga je rizik ulaganja neuporedivo manji. Loše je to što se ti krediti (osim u slučajevima stambenih kredita, koji su dugoročni plasmani), potom plasiraju u potrošna dobra, i to najčešće za uvozne proizvode. **Dakle, svojim restriktivnim merama NBS radi upravo suprotno – omogućava da se domaći kapital, kao redak resurs, koristi indirektno za povećanje ekonomske aktivnosti u inostranstvu!**

Visoki troškovi koje banka ima vezano za kreditne plasmane su, u značajnoj meri određeni politikom NBS. Ovu tvrdnju možemo ilustrovati sledećim primerima:

- stopa obaveznih rezervi banaka kod NBS trenutno iznosi 20%. Ova stopa se koristi kao instrument monetarne politike tako da je odgovarajuća Odluka od aprila 2002. do danas menjana 6 puta, a obavezne rezerve banaka kod NBS su se u istom periodu menjale i iznosile redom 20%, 23%, 22% i 20%. Svakako da nepredvidljivost zakonskih rešenja mora uticati na poslovanje banaka;
- stopa obaveznih rezervi na deviznu štednju građana, u opštem slučaju, iznosi čak 50%. Navedene rezerve predstavljaju deo ukupnih deviznih rezervi NBS;
- postoji obaveza osiguranja depozita kod monopolskog pružaoca te usluge – Agencije za osiguranje depozita, sanaciju i stečaj banaka;
- za kreditne plasmane za otvaranje novih preduzeća (koja stoga nemaju bilans) banke su obavezne da „rezervišu” (prebace u pasivu) 50% od iznosa odobrenog kredita, a takav kredit banka mora da tretira kao 100% potencijalni gubitak, u skladu sa odgovarajućom Odlukom NBS. Cilj svake privrede u tranziciji, bit tranzicije, je otvaranje **novih** preduzeća, a mi **destimulišemo** banke da daju takve kredite. Svakako da mora postojati prigodni način da se reši ovaj problem.

Ograničenja van bankarskog sektora

Međutim, još su veća ograničenja na tržištu kapitala kod nas ako se imaju u vidu i sledeće činjenice:

- bankarski sektor je zatvoren jer NBS, u skladu sa *izjavom* guvernera, neće davati nove licence;
- nijedno pravno lice, osim banke, koje ne poseduje ovlašćenje NBS ne može biti davalac kredita na našem tržištu. Dakle, time je zakonodavac ograničio kreditnu aktivnost na (zatvoren) sektor banaka. Naš zakon ne prepoznaje lepezu ostalih institucija na tržištu kapitala;
- na kraju, nemoguće je povući kredit iz inostranstva, jer to ne dozvoljava ni Zakon o bankama ni Zakon o deviznom poslovanju. Tako, na primer, ako strana firma želi da posluje na našem tržištu, prvo mora da osnuje domaće pravno lice, koje zatim može da povuče kredit samo od domaće banke (ne može čak ni da koristi sredstva svoje

matične kuće bez odobrenja NBS, koje može i ne mora da dobije u zavisnosti od projekcija NBS za tu godinu), te su strani investitori primorani da plaćaju rentu domaćem bankarskom sektoru. Kakav podsticaj za strana ulaganja!

Dakle, kreditna aktivnost je ograničena samo i isključivo na banke, čiji je obim poslovanja značajno limitiran, kao što se iz prethodnog izlaganja vidi, dok je zakonska regulativa bankarskog sektora izuzetno komplikovana i podložna posebno čestim izmenama. Neko maliciozan bi mogao pomisliti da nije slučajno što zakonski okvir kojima se regulišu finansijski sektor kod nas izgleda kao lavirant u kome se gube i oni koji se odvažavaju da uđu. Naravno da ovakve restriktivne mere i politika države koja nije partner već ljuti protivnik dovodi do opravdanog bunta. Neophodno poverenje u državu time izostaje, a svakako **osnovni** problem koji bi trebalo da brine NBS i da bude indikator uspeha reformi finansijskog sektora – obim novca u sivim tokovima – nije moguće rešiti takvom politikom. Slobodne procene ukazuju da se oko 3,5 do 4 milijarde evra koji su tokom zamene marke za evro prošli kroz naš finansijski sistem nisu u istom i zadržali.

Na žalost, rezultati ovako restriktivne politike u finansijskom sektoru su vidljivi, a pokušavaju se rešiti, opet, netržišnim metodama. Privreda traži subvencije, dok država traži prijem u Svetsku trgovinsku organizaciju, što su dva divergentna procesa. Kao kompromis se donose zakonska rešenja koja predstavljaju otvorene ili prikrivene subvencije – izvozni krediti, garantni fondovi i slično. Bez globalnog pogleda na suštinu problema, a zatim dublje mikro i makro analize pojedinačnih sektora, nemoguće je voditi adekvatnu ekonomsku politiku. Poreski podsticaji ili podsticaji za strana ulaganja su samo kozmetički privid rešavanja problema. Privredni subjekti se i dalje ne vaspitavaju prema tržišnim pravilima igre, a struktura podsticaja i dalje šalje signale da uslovi poslovanja zavise od trenutne polit-ekonomske situacije. Jer, neka druga vlada može da ukine poreske podsticaje, podsticaje za strana ulaganja, izvozne subvencije i garantne fondove.

Zaključak

Iako se ekonomisti i dalje spore oko prednosti i mana, obima i tempa liberalizacije, iako se finansijske krize u prethodnoj deceniji uglavnom „primaju” upravo na nedavno liberalizovana finansijska tržišta, ipak smatramo da se perspektive našeg finansijskog tržišta i privrede na koju ono utiče ne nalaze isključivo u izboru manjeg zla (restriktivne politike „kao garanta stabilnosti”). Pre svega, odbijamo da poverujemo da su politika očuvanja monetarne stabilnosti i povećanje konkurencije u finansijskom sektoru, koje dovode do efikasnije raspodele kapitala, nužno dva divergentna procesa. Naša zakonska rešenja nisu ni istražila mogućnosti mikrokreditnih organizacija, investicionih fondova i ostalih finansijskih posrednika na tržištu kapitala. Istovremeno je bankarski sektor isuviše opterećen ograničenjima da bi mogao ovu raspodelu efikasno da obavi, a korišćenje kreditnih izvora van zemlje je uglavnom zakonom zabranjeno. Rezultat aberacije tržišnog

ponašanja banaka je da su kreditni plasmani stanovništvu najveći, koje, pak, retke finansijske resurse koristi na uvozna potrošna dobra!

Na kraju, očigledno je da izlaz moramo tražiti u novim, liberalnijim zakonskim rešenjima. Takve primere nam daju skorašnji zakoni: Zakon o finansijskom lizingu i Zakon o zalogama, koji su značajan iskorak u ovom smislu – prvi dozvoljava da pružalac finansijskog lizinga bude strano pravno lice, što praktično predstavlja priliv stranih sredstava, a drugi uspešno rešava problem naplate. Nadamo se da će i buduća zakonska rešenja iz finansijske oblasti slediti kurs liberalizacije finansijskih tržišta kako bi konačno dozvolili našoj privredi da raste.